

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION

UNDERBARA OBEGRÄNSADE OCEAN

En ekokritisk studie av havet i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*

Matilda Bergqvist

Termin: VT 2023

Kurs: LIR207, Uppsatskurs, 30 hp.

Nivå: Master

Handledare: Björn Billing

Abstract

Master thesis in critical studies

English Title: Wonderful Infinite Ocean: An Ecocritical Study of the Sea in Olaus

Magnus's *Historia om de nordiska folken*

Author: Matilda Bergqvist

Year: Spring 2023

Department: Literature, History of Ideas, and Religion

Supervisor: Björn Billing

Examiner: Katarina Leppänen

The aim of this thesis is to examine how the sea is portrayed in the book *Historia om de nordiska folken (1555)*, to further understanding about early modern ideas of the ocean as a natural environment. The book was written by Sweden's last Catholic archbishop Olaus Magnus, and it is a comprehensive work about the peoples and the geography in Northern Europe. The multiple translations and republications that quickly followed hint at the book's popularity at the time. To this day, it is famous for its depictions of sea monsters. This study turns the attention to how the sea itself is portrayed in the book, and what kind of view of nature these depictions reveal. This is achieved by an analysis of the pictures and the texts in *Historia om de nordiska folken*, founded on perspectives from environmental history, ecocriticism and intermedial studies. I show that the sea in Olaus Magnus's work is depicted in several numbers of juxtaposing ways: On one hand, it is understood as a rich and sustaining environment for humans, and as part of the order of nature, but on the other hand, it is also understood as forceful and threatening, a wondrous place exceeding the boundaries of nature. The ocean is thus understood as both natural and preternatural. The emphasis of the wondrous properties of the ocean in Olaus Magnus's descriptions suggests that the ocean is considered a preternatural environment to a greater extent than it is considered a natural environment. If this reflects a more widespread idea of the sea in the early modern period, it may have implications for how the idea of sea as a natural environment develops over time.

Keywords: ocean, sea, blue humanities, olaus magnus, historia om de nordiska folken, ecocriticism, intermediality, preternature, nature, natural environment

Innehållsförteckning

INLEDNING	2
TEORI, SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	3
MATERIAL	6
METOD.....	7
BEGREPP	9
AVGRÄNSNINGAR	11
FORSKNINGSÖVERSIKT	12
DISPOSITION.....	16
DEN HISTORISKA KONTEXTEN	16
OLAUS MAGNUS LIV OCH HISTORIAS TILLKOMST	16
MEDELTIDA NATURSYN.....	18
TIDIGMODERN NATURSYN.....	20
DET TIDIGMODERNA HAVET	21
DEN FÖRUNDERLIGA NATUREN OCH NATURHISTORISKA VERK	21
ANALYS	24
INTERMEDIAL BESKRIVNING OCH REFLEKTION	24
<i>Relationen mellan bild och text i Historia</i>	24
SKILDNINGEN AV HAVET	27
<i>Den omätliga, oändliga oceanen</i>	27
<i>Havets hotande krafter</i>	30
SKILDNINGEN AV FISKEN	34
<i>Det rika havet och fisken som "aldrig vilja taga slut"</i>	34
<i>Naturens ordning och de olika haven</i>	37
SKILDNINGEN AV MONSTER OCH VIDUNDER.....	41
<i>Det vidunderliga havets varelser</i>	41
AVSLUTNING	47
DISKUSSION.....	47
VIDARE FORSKNING.....	50
LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING	51
<i>Källor</i>	51
<i>Litteratur</i>	52
<i>Bildförteckning</i>	56

Inledning

”Det är bara en droppe i havet” är ett uttryck som vi ofta använder om något som gör väldigt lite skillnad i ett större sammanhang. Havet symboliserar här det stora, vidsträckta sammanhanget som inte förändras av små droppar. Uttrycket är bara ett litet exempel på hur människans idéer om miljön kan manifesteras i något så vardagligt som våra talesätt. Men kanske har synen på havet förändrats. Dagens berättelser om havet tycks vara genomsyrade av narrativet om miljöhöj. Världen runt rapporteras det om kollapsande fiskbestånd, fiskeförbud, föroreningar, nedskräpning, stigande havstemperatur, hotade korallrev och ålgräs som försvinner – för att bara nämna några problem. För att lösa problemen behövs kunskap, men inte bara om nutida hav.

Under 1500-talets Europa fick människans resor till sjöss globala proportioner vilket ledde till en utbredd förståelse om att världens hav var sammanlänkade. Även om det givetvis funnits folkgrupper genom historien som ägnat sig åt att utforska havet tidigare, så finns det anledning att peka ut detta västerländska, europeiska upptäckande av havet, med tanke på hur det lade grunden för den globala imperialistiska maktstruktur som senare vecklades ut.¹ År 1555 publicerade den svenske prästen Olaus Magnus sitt omfattande verk vid namn *Historia om de nordiska folken*, som skulle komma att bli känt för sina bilder och beskrivningar av havsmonster. Historieverket var på sätt och vis en uppföljning av hans tidigare verk *Carta Marina*, en karta över de nordiska länderna som även den är känd för sina avbildningar av havsmonster och var ett inflytelserikt verk på sin tid. Dessutom inspirerade den en mängd kartografer och författare som kopierade eller lånade ur Olaus Magnus verk till sina framställningar av havet.²

Historia om de nordiska folken innehåller ett omfattande bild- och textmaterial om havet i Norden och de varelser som finns där, från vanliga fiskar till vidunderliga havsmonster. Verkets originalspråk är latin och det anses sedan länge vara ett betydelsefullt idéhistoriskt verk som är omforskat både internationellt och i Sverige.³ Både historieverket och kartan har fascinerat forskare och särskilt framställningarna

---

¹ Helen Rozwadowski, *Vast Expanses: A history of oceans* (London: Reaktion Books LTD, 2018), s. 71–103.

² Rozwadowski, 2018, s. 77–82.

³ Gunnar Broberg, ”Olaus Magnus”, i Svenskt biografiskt lexikon [Elektronisk resurs] SBL, Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm, 2012-2023. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Mobil/Artikel/7681> [Hämtad 2023-05-16]

av havsmonstren har gett upphov till flertalet studier. I den här uppsatsen vänds i stället blicken mot själva omgivningen som dessa havsmonster avbildas i.

Havet var länge ett bortglömt område inom historia och miljöhistoria. Enligt historikern Jeffrey Bolster beror det på en gammal och djupt inbäddad kulturell uppfattning om att havet är oföränderligt, tidlöst, och därmed står utanför historien.⁴ I boken *Vast Expanses: A History of the Ocean*, argumenterar Helen Rozwadoski för att det är just den synen på havet som bidrog till att det initialt bortprioriterades i den moderna miljörelsen. Hon pekar på vikten av att utforska hur människan gestaltat havet genom historien för att bättre förstå de människoorsakade problem vi ser i havet idag.⁵ Rozwadowskis bok kan ses som en del av en så kallad "oceanic turn", där människans uppmärksamhet i allt högre grad riktas mot havet, både i termer av historiskt och kreativt tänkande. Möjligen tog den vändningen sin början vid Fernand Braudels arbete om Medelhavet (1949) eller Paul Gilroys arbete om den atlantiska slavhandeln (1993), eller ännu tidigare, som kritiker av eurocentriskt akademiskt tänkande framhåller, genom muntliga och skriftliga källor från ursprungsbefolkningar och intellektuella i Karibien, Oceanien och Afrika.⁶ Oavsett så utgör "Blue Humanities", på svenska "blå humaniora", i dag ett växande forskningsfält som syftar till att på olika sätt historisera och undersöka kulturella diskurser om havet.⁷ Stacy Alaimo pekar på den vanligt förekommande estetiseringen av vattenlevande varelser som ett bra exempel på varför humanistisk forskning är nödvändig för att förstå de kulturella och konstnärliga föreställningar om havet som förekommer i olika sammanhang som vetenskap, konst, litteratur, populärkultur och aktivism.⁸ Det är med den utgångspunkten som den här uppsatsen tar form.

Teori, syfte och frågeställning

Syftet med den här studien är att undersöka hur havet skildras i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*, utifrån en bredare målsättning att utforska tidigmoderna idéer

---

⁴ Jeffrey Bolster, "Opportunities in marine environmental history", *Environmental history*, vol. 11, nr. 3 (2006), s. 567–597.

⁵ Rozwadowski, 2018, s. 7–12, 214–227.

⁶ Laura Winkiel, "Introduction", *English language notes*, vol. 57, nr. 1 (2019): s. 1–10.

⁷ Ian Buchanan & Celina Jeffery, "Towards a blue humanity", *Symploke*, vol. 27, nr. 1–2, 2019, s. 11–14.

⁸ Stacy Alaimo, "Introduction: Science studies and the blue humanities", *Configurations*, vol. 27, nr. 4 (2019) s. 429–432.

om havet ur ett ekokritiskt perspektiv. Detta görs genom en ekokritisk och miljöhistorisk analys av materialet utifrån följande frågeställningar:

Hur skildras havet och dess organismer genom texter och bilder i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*? Vilken syn på naturen kommer till uttryck i dessa skildringar?

Undersökningen tar sitt avstamp i miljöhistorisk och ekokritisk teori. Det är två perspektiv som jag menar fungerar väl att kombinera utifrån undersökningens syfte. Det miljöhistoriska perspektivet är särskilt viktigt i kontextualiseringen och förståelsen av historieverket medan det ekokritiska perspektivet är centralt för frågeställning och närläsning. Miljöhistoriska studier handlar om att undersöka den ömsesidiga relationen mellan människa och natur över tid, skriver historikern Donald Hughes. De teman som ofta utforskas kan lite brett delas in tre kategorier: Hur den naturliga miljön påverkat den mänskliga historietvecklingen, hur människan orsakat förändringar i miljön och eventuellt hur detta i sin tur åter påverkat människan samt hur mänskliga tankar om och attityder till naturen har påverkat och motiverat mänskligt agerande i relation till miljön.⁹

Eftersom det här är en idéhistorisk uppsats kommer undersökningen att fokusera mest på den sistnämnda kategorin, det vill säga mänskliga idéer, tankar och attityder i relation till naturen, eller i det här fallet havet, för att vara mer specifik. Antagandet om naturen och människan som ömsesidigt sammanlänkande i förändring rymmer dock erkännandet att människans idéer och berättelser om havet inte uppstått enkom i ett mänskligt vakuum av kulturella narrativ, utan även genom interaktioner med verkliga historiska hav. I "A Place for Stories: Nature, History, and Narrative" visar miljöhistorikern William Cronon hur historieskrivning bygger på narrativ och att all miljöhistoria därmed oundvikligen genomsyras av idéer om naturen, medvetna eller omedvetna. Cronon menar att narrativ utgör människans huvudsakliga moraliska kompass i världen, eftersom vi använder berättande för att motivera och förklara vårt handlande. Miljöhistorikerns uppgift är därför att berätta "...berättelser om berättelser om naturen".¹⁰ Dessa berättelser kan förmedlas på olika sätt men de bör, enligt Cronon, förhålla sig till vissa begränsningar för att kunna kallas bra, historiska berättelser: De

---

⁹ Donald Hughes, *What is environmental history?* (Cambridge: Polity, 2016), s. 1–9.

¹⁰ William Cronon, "A place for stories: Nature, history, and narrative", *The journal of American history*, vol. 78, nr. 4 (1992), s. 1375. Citatet är min översättning, och alla översatta citat som inte görs från primärmaterialet (där jag konsekvent hänvisar till en svensk översättning), är mina översättningar om inget annat anges i not.

får inte motsäga tidigare kända och etablerade historiska fakta, de måste stämma överens med vad som är ekologiskt vettigt och personen som skriver dem måste inse och förhålla sig till att den skriver som en del av ett visst sammanhang, och med en viss partiskhet.¹¹ Jag är medveten om att jag tolkar *Historia* flera hundra år efter dess tillkomst och från en specifik plats i historien. Därför har jag strävat efter att förstå skildringarna utifrån tidigare forskning och det som är känt om Olaus Magnus liv, samtid och människornas interaktion med havet vid den här tiden. Däremot avser jag inte att utreda sanningshalt eller ekologisk logik i Olaus Magnus porträtteringar av havet och dess organismer. Det som Olaus Magnus kallar havsmonster hade vi kanske förstått som något annat idag, men mitt fokus är snarare hur exempelvis skildringen av havsmonster bidrar till ett narrativ och en förståelse för havet som fenomen eller plats. Som idéhistoriker är mina möjligheter att få kunskap om 1500-talens verkliga, fysiska hav till stor del begränsade till berättelserna om dem.

Ekokritiken är ett brett forskningsfält som springer ur en litteraturvetenskaplig tradition. Enligt en mer snäv definition syftar ekokritiker till att undersöka relationen mellan litteratur och den naturliga omgivningen, eller enligt en vidare definition till att undersöka relationen mellan det mänskliga och det icke-mänskliga. Greg Garrard skriver hur kultur kan förstås som en retorisk produktion, reproduktion och omvandling av storskaliga metaforer. Berättelser om naturen kan alltså analyseras som kulturella fenomen, vilken gör relationen mellan det notoriska begreppsparet natur och kultur minst sagt snårig. Min ekokritiska läsning av *Historia* utgår dock från Garrards antagande om att naturen både är som något som är föremål för kulturell konstruktion, och samtidigt något som existerar fysiskt "därute", oberoende av oss människor.¹² Den här uppsatsen är alltså ett försök till en berättelse om Olaus Magnus berättelser om havet. Berättelser förmedlas dock inte bara genom ord utan även genom bilder. Bilder kan ha ett enormt inflytande på människans tankeliv vilket gör dem högst relevanta för idéhistorisk forskning.¹³ Ytterligare teori om hur jag hanterar *Historias* bilder i min analys presenteras i metodavsnittet.

---

¹¹ Cronon, 1992, s. 1369–1376.

¹² Greg Garrard, *Ecocriticism* (London: Routledge, 2012), s.1–17.

¹³ Gunnar Broberg, Jakob Christensson, "Den idéhistoriska bilden. Inledande reflektioner", i *Den idéhistoriska bilden*, red. Broberg, Gunnar & Christensson, Jakob (Lund: Avd. för idé- och lärdoms historia, Lunds Universitet, 1995), s. 9–10.

Material

Olaus Magnus verk *Historia om de nordiska folken*, eller *Historia de gentibus septentrionalibus* som är titeln på verkets originalspråk latin, är det primära materialet för den här undersökningen.¹⁴ Originalutgåvan trycktes och utgavs av Olaus Magnus själv i Rom år 1555 och är en omfattande volym på 815 sidor, med åtskilliga illustrationer. Verket innehåller en omfattande och allsidig beskrivning av de nordiska länderna utifrån en mängd olika ämnen som exempelvis geografi, klimat och ekonomi. *Historia* beskrivs som en kommentar till Olaus Magnus *Carta Marina* och gjorde snabbt succé i Europa, inte minst genom en förkortad version som gavs ut 1558. Ett tjugotal olika upplagor trycktes inom loppet av hundra år och verket översattes till bland annat franska, italienska och tyska. Enligt litteraturhistorikern Elena Balzamo så antyder urvalet i den förkortade versionen om att det var beskrivningarna av just det nordiska som fascinerade läsarna. Den första svenska översättningen med titeln *Historia om de nordiska folken*, dröjde nästan trehundra år efter originalet och gjordes av en grupp experter.¹⁵ Resultatet blev ett verk i fem band som utgavs åren 1909 till 1959.¹⁶

I min undersökning har jag arbetat både med dessa fem band, samt en nyare utgåva från 2010 av Gidlunds förlag.¹⁷ Den första utgåvan i fem band är tryckt i större format, vilket har underlättat arbetet med bildanalysen, men eftersom dessa volymer måste beställas ur magasin hänvisar mina referenser konsekvent till den nyare utgåvan, som borde vara lättare att tillgå. Det ska noteras att min undersökning av *Historia* utgår från den svenska översättningen vilket kanske medför en viss osäkerhet i tolkningen av materialet. Samtidigt utgår min analys från en undersökning av både bild och text, och som sådan vilar den inte på specifika språkliga begrepp eller ord i texten.

---

¹⁴ Magnus, Olaus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Rom: Olaus Magnus, 1555), tillgänglig i faksimil via Litteraturbanken, <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/OlausMagnus/titlar/Historia/sida/VII/faksimil?storlek=4>. Jag kommer att referera till verket som *Historia* i texten härnäst.

¹⁵ Elena Balzamo, *Den osynlige ärkebiskopen: essäer om Olaus Magnus* (Stockholm: Atlantis, 2015), s. 29–35.

¹⁶ Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken*. Del 1–5. övers. Michaelisgillet, [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (Uppsala: Michaelisgillet, 1909–1959).

¹⁷ Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken*, övers. Michaelisgillet [1555] (Hedemora: Gidlunds, 2010).

Historia innehåller totalt 481 vinjetter¹⁸ och många av dem inleder verkets 778 kapitel. Utifrån den mängd upplagor och översättningar som följde, samt den utbredda spridningen av bilderna som återkom i flera senare kartografiska och naturhistoriska verk, argumenterar Balzamo för att bildrikiheten haft en stor del i *Historias* popularitet. Vinjetterna är alltid sammankopplade med texten och kan ibland till och med innehålla mer information än texten, Balzamo lyfter hur en bildanalys som gjorts av John Granlund visar på detta. Till exempel avbildas handel på en vintermarknad, där varorna som byts på bilden exakt motsvarar varandra i värde.¹⁹ Vinjetterna är alltså en viktig del av *Historia* som verk vilket understryker betydelsen av att undersökningen omfattar både skildringar i bild och text.

Metod

En utgångspunkt i min analys av *Historias* bilder och texter är begreppet intermedialitet. Enligt en vanlig definition kan intermedialitet förstås som ett fenomen där konventionella gränser mellan det som brukar betraktas som distinkt olika media, så som bilder och texter, överskrids. Många av de teoretiska och estetiska angelägenheter som behandlas i forskning om intermedialitet är dock betydligt äldre än så, skriver Margitta Rouse. Något som var vanligt förekommande under tidigmodern period var så kallade multi-mediala verk, alltså verk där olika slags media kombineras samtidigt som de framträder till synes distinkt. Rouse lyfter tidigmoderna emblemböcker som exempel, där bilder och texter samspelar som en estetisk helhet, men också kan betraktas isolerade från varandra.²⁰ *Historia* kommer alltså till under en period där det finns en medvetenhet om hur bild och text kan förmedla tillsammans men också separat, i ett och samma verk. Min analys av *Historia* fokuserar på hur bilder och texter samspelar och skapar mening som en helhet men det innefattar också överväganden och reflektioner kring hur de kan betraktas och förstås som enskilda media.

Detta görs genom en variant av intermedial ekokritik, en metod som läggs fram av Jørgen Bruhn och Niklas Salmose. De menar att eftersom kunskap om ekologiska

---

¹⁸ En vinjett kan förstås som en illustration i anslutning till text, oftast placerad i inledningen eller avslutningen. "Vinjett" i Nationalencyklopedin, <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/vinjett> (hämtad 2023-05-16).

¹⁹ Balzamo, 2015, s.53–63.

²⁰ Margitta Rouse, "Text-picture relationships in the early modern period", i *Handbook of intermediality: literature - image - sound - music*, red. Gabriele Rippl (Berlin: De Gruyter Mouton, 2015), s.65–66.

problem och hot når icke-naturvetare genom icke-vetenskapliga medieprodukter av olika slag behövs en teori och metod som möjliggör analys och jämförelse av olika slags medietyper. Syftet är att kombinera insikter från intermediala, ekokritiska och kommunikationsinriktade teorier för att få ny kunskap om ekokommunikationens påverkan. Bruhn och Salmose skriver inte exakt hur de definierar termen ekokommunikation men det framgår implicit att de syftar på den mångfald av kommunikation om miljöproblem och ekologiska hot som utgår från naturvetenskapens kunskapsproduktion.²¹ Deras diskussion handlar alltså främst om samtida medieprodukter men som idéhistoriker menar jag att det är lika viktigt att förstå och undersöka hur den historiska kommunikationen om natur och ekologi har sett ut. Genom att applicera delar av deras metod i min analys av *Historia* kan idéhistoriska insikter ställas i relation till insikter från samtida ekokritik. Bruhn och Salmoses arbetar med tre antaganden hämtade från intermedial begreppsbyggnad: Heteromedialitet, affordans samt en kombination av medieintegration och medietransformation.²² Heteromedialitet är ett antagande om att all media är blandad. Medieblandning avser inte bara blandningen av exempelvis text och bild i en bildbok, utan även den blandning som sker inom vad som kan verka vara en traditionellt oblandad medieform, så som en romantext vars formuleringar konnoterar klangmässiga aspekter.²³ Detta utesluter dock inte tanken om medietyper eller stabila medieformationer, och här lutar sig Bruhn och Salmose på Elleström. Alla enskilda medieprodukter är en del av en medietyp och medietypen kan bestämmas utifrån tre dimensioner. Basmedium, till exempel ljud, ord, färg och rörliga bilder, kvalificerat medium som exempelvis litteratur eller dokumentärfilm, samt tekniskt framvisningsmedium som en surfplatta eller en bok. Ovanpå detta kan medier bestämmas utifrån fyra modaliteter: materiell, sensoriell, tidsrumslig och semiotisk.²⁴ Den materiella modaliteten avser mediets inneboende, kroppsliga gränssnitt. Gränssnittet för en skriven text består nästan alltid av en platt yta som vanligen inte rör på sig. Sensoriell modalitet handlar om hur mediet uppfattas på ett sinnligt plan. Att läsa en text involverar till stor del synen, men kanske också ett inre "hörande" av

---

²¹ Jørgen Bruhn, Niklas Salmose, "Intermedial ekokritik" i *Ekokritiska metoder*, red. Jørgen Bruhn, Rikard Wingård & Camilla Brudin Borg (Lund: Studentlitteratur, 2022), s. 233–236.

²² Bruhn & Salmose, 2022, s. 236–238.

²³ Jørgen Bruhn, "Heteromediality" i *Media Borders, multimodality and intermediality*, red. Lars Elleström (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2010), s. 225–236.

²⁴ Bruhn & Salmose, 2022, s. 236–238.

texten. Den tidsrumsliga aspekten är kanske mest relevant för sekventiella medietyper som film eller dans och har att göra med linjär tidsuppfattning. Den semiotiska modaliteten handlar om meningsskapandet som sker när olika medier uppfattas tillsammans.²⁵ Affordanser är de möjligheter och begränsningar som finns när det gäller att framställa olika aspekter i olika slags medietyper som att till exempel fakta presenteras enklare i en biologibok än i ett diktverk.²⁶ Mediaintegration handlar om hur olika medieformer tillsammans skapar mening i en mediaprodukt som till exempel text, bild och form i en vägs skylt. Mediatransformation handlar i stället om hur form och innehåll i en medietyp omformas till en annan, i en temporal process (tänk adaptationer).²⁷ Jag tar hjälp av teoribildningen och utgångspunkterna ovan som ett sätt att beskriva och reflektera över medieblandningen som sker i *Historia* och hur dessa tillsammans skapar en berättelse om havet. Till skillnad från Bruhn och Salmose ägnar jag mig inte åt att jämföra olika medietyper, så även om jag gör en kort beskrivning av medietyp och modaliteter så är det diskussioner om affordanser och mediaintegration som jag lägger mest tonvikt vid.

Begrepp

Syftet med den här undersökningen är inte att redogöra för eller kartlägga användningen av ordet natur, eller naturbegreppet i Olaus Magnus verk. Samtidigt är frågeställningen i uppsatsen formulerad med en avsikt att undersöka natursyn och attityder till naturen, alltså förefaller det oundvikligt att kort diskutera begreppet "natur" och dess komplexitet. En omfattande genomgång av ordets olika möjliga betydelser på engelska har bland annat gjorts av Arthur Lovejoy, som menade att det är ett av de mest innehållsrika och laddade normativa ord som förekommer inom västerländskt tänkande.²⁸ Idéhistorikern Raymond Williams konstaterar att en komplett och uttömmande analys av begreppet är omöjlig att göra men skissar upp några generella huvudlinjer. "Natur" kan bland annat hänvisa till inneboende egenskaper hos ett väsen eller ett ting enligt essentialistiska principer, det kan referera

---

²⁵ Lars Elleström, "Media, modalities and modes" i *Media Borders, multimodality and intermediality*, red. Lars Elleström (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), s. 17–24.

²⁶ Bruhn & Salmose, 2022, s. 237.

²⁷ Bruhn & Salmose, 2022, s. 238.

²⁸ Arthur O. Lovejoy, "Nature' as aesthetic norm", *Modern language notes*, vol. 42, nr. 7 (1927), s. 444–450.

till en helig, gudomlig Moder Natur, eller till en sekulär, naturvetenskaplig och lagbunden natur. I en mer modern kontext används naturbegreppet ofta som en motpol till människan och samhället men enligt den ortodoxa, medeltida uppfattningen var naturens ordning ett uttryck för Guds skapelse, där människan alltså ingick i naturen och hade en egen plats i den.²⁹ Att begreppsparet natur och kultur är en ganska ny företeelse pekas även ut av Lorraine Daston. Hon menar att för att kunna förstå begreppet natur i tidigmodern kontext krävs att det moderna begreppsparet sätts åt sidan för att i stället förstå begrepp som det naturliga, det övernaturliga och det preternaturala (som kanske bäst förstås på svenska som det bortom-naturliga). Övernaturliga företeelser kunde endast åstadkommas av Gud själv, som mirakler, demoner och änglar. Underverk kunde däremot produceras av naturen själv, genom att antingen manipulation, eller en ovanlig händelsekedja, inträffade i samband med naturliga processer. Dessa preternaturala underverk förstods som undantag (och inte överträdelser) från den naturliga ordningen. Det onaturliga, i sin tur, var sådant som överskred den gudomligt etablerade naturliga ordningen, som till exempel fadersmord eller incest. Eftersom Gud ansågs vara naturens författare, förstods naturen som en moralisk ordning.³⁰ I min läsning av Olaus Magnus Historia fiskar jag efter hur havet skildras som upplevd biologisk och geologisk plats, det som vi idag kallar för natur. Dastons redogörelse för tidigmoderna uppfattningar om det naturliga, det övernaturliga och det preternaturala är ett viktigt stöd i tolkningen av dessa skildringar.

Olaus Magnus skildringar visar en förståelse för olika, geografiska hav. Han beskriver till exempel skillnader mellan oceanen på norska kusten kontra det han kallar det götiska havet som vi idag skulle kalla för Östersjön. Dessutom beskriver han hur olika delar av havet fostrar olika slags fiskar. Jag vill även lyfta Olaus Magnus användning av orden "hav" respektive "ocean", där den svenska översättningen tycks korrespondera väl med de latinska orden "mare" respektive "oceanus". Olaus Magnus använder främst ordet "ocean" när han beskriver kusten vid Norge eller när han skriver om världshavet, medan ordet "hav" används för att beskriva Östersjön, men används

---

²⁹ Raymond Williams, "Ideas of nature", *Problems in materialism and culture: selected essays* (London: Verso, 1980), s. 66–85.

³⁰Lorraine Daston, "The nature of nature in early modern Europe", *Configurations*, vol. 6, nr. 2 (1998), s. 149–172.

även som en generell term för hav.³¹ Min undersökning utesluter inte att Olaus Magnus gestaltningar av havet egentligen skulle kunna kallas gestaltningar av olika hav och det kommer att diskuteras. Jag har dock varit mer intresserad av att titta på vad som händer om man samlar de olika beskrivningarna under den breda förståelsen "havet", än av att utskilja och definiera skillnaderna mellan exempelvis gestaltningen av den norska oceanen kontra det götiska havet. Jag anser att det finns skäl att jobba med detta bredare begrepp "havet" med tanke Olaus Magnus sätt att generalisera och låna formuleringar av tidigare tänkare, som ju från början handlar om ytterligare andra hav.

Avgränsningar

Historia om de nordiska folken är fördelat på 22 böcker med respektive titel där varje bok i sig rymmer ett tjugo- till trettiotal kapitel med undertitlar. Eftersom syftet med uppsatsen är att undersöka Olaus Magnus gestaltning av havet avgränsas undersökningen till främst de böcker och kapitel som explicit handlar om havet och de varelser som lever där. Urvalet har gjorts baserat på en systematisk genomgång av titlar på *Historias* böcker och kapitel, samt en genomgång av vinjettbilderna för att urskilja delar som explicit behandlar havet. Relevanta böcker blir därför: Bok 2 "Om Nordens underbara naturföreteelser", Bok 10 "Om sjökrig", bok 20, "Om fiskarna", bok 21 "Om de vidunderliga fiskarna". Även följande kapitel i övriga böcker har beaktats: Bok 1, kapitel 6,7,8,9 och 10, Bok 3, kapitel 18, "Om havets besvärjare", Bok 4, kapitel 10, "Om båtar som sammanfogas medelst senor och trädrötter", samt Bok 12, kapitel 16, 17, 18, 19, 23 och 24. Bildmaterialet omfattas av samma avgränsning, det vill säga att undersökningen begränsas till vinjetterna i sagda böcker och kapitel. Dock har jag gjort en genomgång av samtliga *Historias* 481 vinjetter och har identifierat enstaka motiv i andra böcker där djur, människor, föremål eller delar av djur, människor eller föremål avbildas i vatten eller kustmiljö, då oftast i anslutning till vattenytan. Den anslutande texten har då handlat om andra saker än havet, exempelvis rävars beteenden, och jag anser inte att en exkludering av dessa illustrationer påverkar analysen som helhet.

Bildgenomgången har varit hjälpsam när det gäller att urskilja en del kapitel vars titlar inte avslöjar marina teman, men där vinjetter och text ändå innehåller gestaltningar av havet, så som de utvalda kapitlen i bok 1. Utifrån studiens omfattning

---

³¹ Jag har hittat exempel på detta i åtta kapitel, som jag jämfört med originalutgåvan på latin. Se ex. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* [1555] (Gidlund, Hedemora, 2010) s.86–87, 89, 91, 116, 444, 940, 981, 982.

har jag inte haft möjlighet att finkamma texten i hela *Historia* i jakt på gestaltningar utanför sagda urval, men även där anser jag att eventuellt förekommande enstaka beskrivningar av havet i andra delar av *Historia* än de jag har valt ut inte skulle få någon större påverkan på analysen som helhet. Av utrymmesskäl kan jag inte presentera varje bild och text som ingår i mitt avgränsade material i analysen. Det är alltså onekligen så att jag väljer att lyfta vissa vinjetter och tillhörande texter framför andra. Det valet är i viss mån intuitivt, men kan främst förklaras genom att jag till stor del väljer exempel där havet är huvudföremål för gestaltningarna i både bild och text. Vad jag menar med det är att i vissa partier omnämns havet, eller illustreras som bakgrund till något annat som är själva huvudföremålet för kapitlet. Dessa delar har beaktats i analysen som helhet, men jag har ägnat störst uppmärksamhet åt att fördjupa analysen i de delar där havet är huvudföremål för både text och bild.

Forskningsöversikt

Här presenteras ett urval av tidigare forskning som är relevant för den här undersökningen. Jag har gått igenom forskning från tre olika områden: Dels om Olaus Magnus och hans verk, dels om havets historia och gestaltning och dels om miljöhistoria och natursyn under medeltid och tidigmodern tid.

Ett fundamentalt och välkänt verk inom miljöhistorisk forskning är den amerikanska idéhistorikern Clarence J. Glackens *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century* (1967). Genom att spåra antika och kristna tänkare inom den klassiska, eurocentriska akademiska traditionen ger Glacken en bild av hur tankar och attityder till naturen har utvecklats och förändrats över tid.³² Eftersom det är inom denna kristna och lärda tradition som Olaus Magnus skriver så har Glackens verk varit viktigt för den här undersökningen, för att förstå och sätta in *Historia* i sin kontext.

Grundläggande är även Carolyn Merchants *Naturens död: kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen* (1994), som är en miljöhistorisk undersökning med feministiskt perspektiv, där Merchant visar hur skiftet från att betrakta naturen som ett levande väsen till att dominera och kontrollera den hänger samman med ett rättfärdigande av att dominera kvinnor.³³ Det feministiska perspektivet är inte

---

³² Clarence J. Glacken, *Traces on the Rhodian shore* (Berkeley: California University Press, 1967).

³³ Carolyn Merchant, *Naturens död: kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen* (Stockholm: B. Östlings bokförlag Symposion, 1994).

huvudfokus för den här uppsatsen, men Merchants arbete visar på tendenser som också är relevanta att nämna i den här undersökningen.

I boken *Wonders and the Order of Nature* redogör historikerna Lorriane Daston and Katharine Park för historien om förundran och underverk och hur dessa spelade roll i studiet av naturen under högmedeltiden och tidigmodern tid. Naturalister under den här perioden återopade en naturlig ordning baserad på sedvänjor, snarare än strikta lagar. Enligt Daston och Park tillhörde underverk en egen distinkt ontologisk kategori, den preternaturala, som svävande någonstans mellan det vardagliga och mirakulösa.³⁴ Daston och Park skriver inte om Olaus Magnus, men däremot betonas det marina upptäcktsresandets betydelse för insamlandet och beskrivningen av naturfenomen under den period han var verksam. Jag har använt Daston och Parks arbete både för att kunna redogöra för en viktig kontext avseende *Historias* tillkomst och för att peka på vilken roll tematiken kring förundran och underverk spelar i Olaus Magnus gestaltning av havet.

Den svenske etnologen John Granlund har varit en betydande person för både den svenska och internationella forskningen om Olaus Magnus. Utöver att skriva kommentarer och efterskrift till flera svenska utgåvor av *Historia* författade Granlund ett antal studier både om historieverket och om *Carta Marina*. I ”Syn och Sanning hos Olaus Magnus” pekar Granlund särskilt på dennes skarpsynta och detaljerade iakttagelseförmåga och hur en mängd skildringar i *Historia* (men givetvis inte alla) kan bekräftas genom andra källor.³⁵

Den engelska akademikern Peter Foote, grundare av avdelningen för skandinaviska studier vid University College London, var redaktör till den engelska utgåvan *Description of the northern peoples (1996-1998)*.³⁶ Foote har även skrivit en introduktion till den engelska översättningen som jag tar hjälp av i beskrivningen av Olaus Magnus liv och tillkomsten av *Historia*.

En nutida forskare som fördjupat sig om Olaus Magnus liv och verk är litteraturhistoriken Elena Balzamo, som jag redan har refererat till ovan. Boken *Den Osynlige ärkebiskopen: Essäer om Olaus Magnus (2015)* samlar resultatet av hennes

---

³⁴ Lorraine Daston & Katharine Park, *Wonders and the order of nature 1150-1750* (New York: Zone Books, 1998), s. 13–20.

³⁵ John Granlund, ”Syn och sanning hos Olaus Magnus”, *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok 1946* (Stockholm: Nordiska Museet, 1946), s. 119–132.

³⁶ Peter Foote, ”Introduction”, *Olaus Magnus Description of the northern peoples Rome 1555*, vol. I, övers. Fisher, Peter, Higgens, Humphrey [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (London: Hakluyt Society, 1996).

forskning i flera essäer på svenska. Det är en mycket användbar historisk-biografisk översikt där Balzamo bland annat tar upp bevekelsegrunderna bakom *Historias* tillkomst. Enligt Balzamo var Olaus Magnus syfte med *Historia* främst att öka det europeiska intresset för de nordiska länderna, och han lade en särskild tonvikt vid de naturliga resurserna. Även om den marina tematiken diskuteras kort i Balzamos essäer, så som beskrivningen av fiskarter, det rika fisket och vikten av simkunnighet i krig, så har hon inte forskat specifikt om framställningen av just havet.³⁷

Boken *Vast Expanses: A History of the Ocean* (2018) är ett kompakt och övergripande historiskt verk om människans interaktion med havet, skrivet av historikern Helen Rozwadowski. Hon redogör bland annat för hur det marina upptäcksresandet på 1400- och 1500-talet ökade intresset för både marina kartor och geografiska beskrivningar. Rozwadowski nämner både Olaus Magnus *Carta Marina* och *Historia* som betydelsefulla och kända verk, främst när det gäller avbildningarna och beskrivningen av havsmonster och andra ovanliga marina djur.³⁸ Jag har redan refererat till Rozwadowski och jag använder även boken i min redogörelse för den historiska kontexten.

En betydelsefull forskare inom området blå humaniora är ekokritikern och litteraturhistorikern Steve Mentz. Med boken *At the bottom of Shakespeare's Ocean* visar Mentz hur havet och sjöresor är centrala teman i flera av Shakespeares pjäser. I en studie från 2019 identifierar Mentz några mönster i Shakespeares sätt att skriva om havet: Det utgör motsats till den landbaserade civilisationen, det representerar en okontrollerbar och inhuman miljö, det symboliserar det otämjbara och det representerar överflöd.³⁹ Dessa mönster är relevanta att diskutera i relation till min undersökning, inte minst eftersom Olaus Magnus och Shakespeare var verksamma vid ungefär samma tidigmoderna period. Litteraturvetaren Rhodri Lewis argumenterar till och med för att Olaus Magnus havsmonster kan ha inspirerat Shakespeare-repliken ”monsters of the deep” i *King Lear*.⁴⁰

Havsmonstren i *Carta Marina* och *Historia* har studerats av ett flertal forskare. I ”Why sea monsters surround the northern lands” (2017) undersöker historikern

---

³⁷ Balzamo, 2015, s.29.

³⁸ Rozwadowski, 2018.

³⁹ Steve Mentz, ”Shakespeare and the blue humanities”, *Studies in English literature 1500-1900*, vol. 59, nr. 2 (2019), s. 383–92.

⁴⁰ Rhodri Lewis, ”Shakespeare, Olaus Magnus, and monsters of the deep”, *Notes and queries*, vol. 65, nr. 1 (2018) s. 76–81.

Lindsay Starkey hur vatten och havsmonster avbildas och beskrivs i *Historia, Carta Marina*, samt två tillhörande förklarande texter till kartan. Mot bakgrund av 1500-talets intellektuella intresse för förundran och underverk (min översättning av engelskans "wonder" och "marvel"), argumenterar Starkey för att Olaus Magnus förknippade både havsmonstren och vatten med just förundran och underverk.⁴¹ Min uppsats kommer delvis ta stöd mot Starkeys slutsatser, men även om vårt undersökta material till viss del överlappar, så kan min undersökning komplettera med ny kunskap eftersom mitt perspektiv och fokus är ekokritiskt. Medan Starkeys bildanalys fokuserar på illustrationer av monster, intresserar jag mig för illustrationer av havet och kustlandskap. Starkey diskuterar Olaus Magnus beskrivningar utifrån det bredare begreppet vatten medan jag är intresserad av natursyn och havet som en upplevd plats eller omgivning.

Den norska historikern Erling Sandmo har undersökt havsmonstrens betydelse både i *Carta Marina* och *Historia* i en artikel publicerad 2020. Han pekar ut att samtliga havsmonster på kartan (med utrymme för ett eller två undantag) diskuteras i historieverket, vilket visar hur nära sammanlänkade de två verken är. Huvudargumentet i Sandmos artikel är dock havsmonstren och hur de demonstrerar, representerar och agerar likt skådespelare på en scen, vilket han kopplar samman med en scenmetafor som genomsyrade den europeiska diskursen på 1500-talet.⁴² Jag anser att Sandmos observation av scenmetaforen i *Historia* är intressant eftersom den väcker frågor om havets roll i detta skådespel. Är det en passiv fond eller en aktör i sig?

Konsthistorikern Christopher Heuer skriver om den starka betoningen på det nordiska klimatet och kylan som finns i *Historia*. Heuer noterar även hur viktiga illustrationer är för Olaus Magnus: De är inte bara till för nöjes skull utan utgör enligt platonska tankegångar en slags tyst poesi som med rätt linjer och harmoni på ett exakt sätt avbildar verkligheten. Genom sina ord men också genom illustrationer av snöflingor för Olaus Magnus fram det kalla klimatet som en förenande faktor mellan djur och människor i norr.⁴³ Heuers läsning fokuserar till stor del på första boken i

---

⁴¹ Lindsay Starkey, "Why sea monsters surround the Northern lands: Olaus Magnus's conception of water", *Preternature: Critical and historical studies on the preternatural*, vol. 6, nr. 1 (2017), s. 31–62.

⁴² Erling Sandmo, "Dwellers of the waves: Sea monsters, classical history, and religion in Olaus Magnus's *Carta Marina*", *Norsk geografisk tidsskrift - Norwegian journal of geography*, vol. 74, nr. 4, (2020), s. 237–249.

⁴³ Christopher P. Heuer, *Into the white: the renaissance Arctic and the end of the image* (New York: Zone Books, 2019), s. 121–133.

Historia men visar återigen på Olaus Magnus angelägenhet att skildra den nordiska naturen som något unikt, fascinerande och mångsidigt.

Disposition

Undersökningen inleds med en presentation av den historiska kontexten, vilken innefattar en kort redogörelse av Olaus Magnus liv och *Historias* tillkomst, som sedan följs av några nedslag i medeltida och tidigmodern natursyn. Därefter ges en kort beskrivning av några viktiga tidigmoderna idéer och interaktioner med havet. Den kompletteras till viss del i nästkommande avsnitt om skrivandet av naturalhistoria och den roll som förundran och underverk spelade i beskrivningar av kända och okända naturfenomen och naturliga omgivningar. Efter denna contextualisering tar analysen vid, som startar i en intermedial beskrivning och reflektion kring relationen mellan bild och text i *Historia*. Sedan presenteras en analys av hur havet och dess organismer gestaltas i verket. Analysen är tematiskt indelad utifrån de återkommande gestaltningar av havet som jag funnit i *Historias* bilder och texter. Här redogörs hur havet gestaltas som omätligt, kraftfullt och innehållsrikt. I de två sista analysavsnitten presenteras framställningen av naturens ordning i marin miljö samt vilken roll havsmonster och vidunderliga varelser spelar i Olaus Magnus narrativ om havet. Därefter följer en diskussion kring undersökningens resultat och hur detta pekar mot vidare forskning.

Den historiska kontexten

Olaus Magnus liv och *Historias* tillkomst

Olaus Magnus föddes i Linköping år 1490, två år efter storebrodern Johannes Magnus. Deras familj antas ha haft både medel och goda kontakter och de båda bröderna studerade vid universitet utomlands, för Olaus Magnus del i Tyskland. När han återvände till Sverige fick han först ett kanonikat i Uppsala och 1518 skickades han att resa norrut på uppdrag av Vatikanen.⁴⁴ Resan gick genom Hälsingland och Jämtland till de norska landskapen Trøndelag och Nordland i Norge, därefter tillbaka till Sverige

---

⁴⁴ Peter Foote, "Introduction", *Olaus Magnus description of the northern peoples Rome 1555*, vol. I (London: Hakluyt Society, 1996), s. xxvi–xxviii.

och Bottniska viken. Här färdades Olaus Magnus längs kusten hela vägen upp till Torneå. När han återvände till Stockholm fick han en tjänst som kyrkoherde i Storkyrkan. År 1524 skickades han utomlands på diplomatiska uppdrag av Gustav Vasa och den katolske prästen kom därefter aldrig att se Sverige igen, utan blev i stället landsflyktig när den svenska reformationen ägde rum.⁴⁵ År 1539 publicerades *Carta Marina*, Olaus Magnus rikt illustrerade karta över de nordiska länderna, som var en av de största kartorna som trycktes under 1500-talet. Den sticker också ut jämfört med andra kartor från den här tiden genom den stora andel yta som viks åt vatten.⁴⁶ I en kommentar till kartan utlovade Olaus Magnus att den skulle följas av böcker innehållande mer omfattande kommentarer och beskrivningar om Norden. Sexton år senare fullföljde han sitt löfte med publiceringen av *Historia*. Ett viktigt syfte med verket var att öka det kontinentala intresset för de nordiska länderna och få stöd att återerövra dem till katolicismen.⁴⁷ Att det finns en nära koppling mellan *Historia* och *Carta Marina* framgår inte minst av att 124 av bilderna från kartan återanvänds i historieverket.⁴⁸ Däremot finns inte så mycket kunskap om hur Olaus Magnus arbete med *Historia* gick till. Inga förstudier, utkast eller arbetsanteckningar har hittats. En gängse teori är att han måste ha samlat en mängd anteckningar under årens lopp bestående av egna resebetraktelser och ett förråd av citat från lärda källor.⁴⁹ Dessa har sedan översatts till latin vid själva skrivandet där olika kapitel och avsnitt mejslats fram. Först efter detta skulle kapitlen ha illustrerats med vinjetter. Den här teorin tycker dock Balzamo är otillfredsställande och hon argumenterar för att det finns starka skäl att tro att träsnitten skapades efter teckningar som Olaus Magnus själv gjort.⁵⁰ Det ger en bättre förklaring till hur de italienska hantverkarna kunde tillverka träsnitt föreställande saker de aldrig tidigare sett så som skidor, runstavar eller björnar. Många kapitel i boken inleds med en hänvisning till den inledande vinjetten och Balzamo för fram hypotesen att bilderna utgör en röd tråd i verket. Olaus Magnus kanske till och med kan ha utgått från vinjetten när han skrev kapiteltexten. Samtidigt

---

⁴⁵ Balzamo, 2015, s. 38–39.

⁴⁶ Sandmo, 2020, s. 239–240.

⁴⁷ Foote, 1996, s. xxxvi–xxxix.

⁴⁸ John Ganlund, ”Efterskrift”, *Historia om de nordiska folken* (Stockholm: Gidlund i samarbete med Inst. för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet, 1976), s. 530–531.

⁴⁹ Balzamo, s. 63–64.

⁵⁰ Balzamo, s. 64–65.

betonar Balzamo att det bara är en hypotes som inte kan styrkas med mindre än att nya dokument hittas.⁵¹

Medeltida natursyn

Även om en indelning av historia i perioder alltid kan problematiseras, så kommer jag här att redogöra för en mer svepande bild av natursynen under det som Glacken betecknar den kristna medeltiden, från cirka 600-tal till 1500-tal. Idén om att naturen var utformad och skapad av Gud för människan dominerade denna långa period då kristna tänkare förde samman antik filosofi med tolkningar av Bibeln. Ett intressant tillägg var även föreställningen om att människan med sitt arbete förändrade och förbättrade sin omgivning. Uttolkandet av naturen var tätt sammankopplat med en strävan att förstå Gud bättre, eftersom naturen betraktades som hans skapelse. Mot slutet av medeltiden blev studiet av naturen mer självständigt och bedrevs mer för sin egen skull.⁵² Jorden som en avsedd och planerad bostad för människorna var ett grundläggande ämne för kristna tänkare under medeltiden, inte minst eftersom det ständigt kom upp i tolkningen av bibelavsnitt så som Första moseboken och Paulus brev. Naturen förstås som Guds skapelse och är som sådan vacker, beundransvärd och fyller ett syfte. Bland en del tidiga patristiska tänkare jämförs den goda naturen i människans tjänst med en omhändertagande och livgivande moder. I skapelsen ingår förstås havet, som prisas för sin skönhet, för sin fisk och som en källa till fukt. För ärkebiskopen Ambrosius av Milano (ca. 339–397) var den harmoniska och balanserade naturen ett bevis på Guds visdom. Ambrosius uttryckte en stark vilja att uttolka och uppskatta den fysiska naturen, även om hans arbete präglades av allegorier och moralisk undervisning. Tänkare som Sankt Augustinus (354–430) betonade dock att även om naturen är Guds skapelse så har allt i naturen ett syfte i sig, som är oberoende av människan.⁵³ Men synen på naturen var inte ensidigt positiv varken inom den kristna filosofin som helhet eller ens hos enskilda tänkares skrifter, som även inbördes rymde tendenser till en mer asketisk och skeptisk syn på den fysiska omgivningen, eller i vissa fall till och med naturförakt. I denna strömning betraktas naturen som delvis fördärvad i samband med människans syndafall. Förekomsten av karg vildmark och vilda djur ansågs vara en del av denna fördärvade natur som inte

---

⁵¹ Balzamo, s. 9–10, 65–71.

⁵² Glacken, 1967, s. 171–175.

⁵³ Glacken, 1967, s. 176–202.

längre stod helt inom människans kontroll och betraktades som ett slags straff eller en konsekvens av människans högmodighet.⁵⁴ Men under medeltiden växer även idén fram om att människan med sin skicklighet och sitt arbete kan återställa naturen och förbättra den i partnerskap med Gud. Odling och kultivering av mark, samt omdirigering av floder för vattenförsörjning betraktades som ett sätt att fullända det som naturen hade att erbjuda.⁵⁵

En viktig tänkare som Olaus Magnus citerar frekvent och förefaller inspirerad av är Albertus Magnus. Glacken beskriver Albertus Magnus (1193–1280) som en av flera sen-medeltida encyklopedister. I hans skrifter kombineras den bibliska skapelseberättelsen med aristoteliska tankar om att allt i naturen har ett syfte. Han satte stort värde på observationen av sin samtida natur och dess omgivningar och ansåg att det noggranna studiet av naturen var ett sätt för människan att få mer kunskap om och komma närmare Gud.⁵⁶ Albertus Magnus upprepade även idéer hämtade från klimatläran, till stor del baserad på antika tänkare som Hippokrates, Galenos, Strabo och Plinius den äldre. Klimatläran handlade om hur olika platser med olika slags omgivningar och klimat (kyla, värme, torrhet och fuktighet) alstrade olika slags människor med olika hudfärg, fysiska egenskaper och temperament. För Albertus Magnus var geografisk kunskap om olika platser i naturen viktig som en del i en större kunskapsbank och teoribildning om en gudomligt skapad enhet. En medvetenhet om denna enhet leder människan till Gud och till en förståelse för skapelsen och relationen mellan människor och deras omgivning. För att nå en sådan kunskap krävdes detaljerad kunskap om olika platser och deras natur, och detta kunde bara uppnås genom observationer av det specifika och partikulära, menade Albertus Magnus.⁵⁷

Under medeltiden får alltså idén om att det är viktigt och användbart att studera naturen, i termer av Guds skapelse, allt starkare fäste bland kristna tänkare. Samtidigt finns en slags distinktion mellan gudomliga verk, hit räknas skapelsen och mirakler, och naturens verk, som styrs av lagar som människan kan förstå och studera. Båda är dock skapade av Gud.⁵⁸ Denna distinktion kan kopplas till den beskrivning av naturliga, det övernaturliga och det preternaturala som tidigare nämnts i avsnittet om begrepp.

---

⁵⁴ Glacken, 1967, s. 201–202, 205–206.

⁵⁵ Glacken, 1967, s. 213–214.

⁵⁶ Glacken, 1967, s. 227–229.

⁵⁷ Glacken, 1967, s. 265–267.

⁵⁸ Glacken, 1967, s. 250–253.

Tidigmodern natursyn

Under perioden mellan 1400-talet och 1600-talet syns en utveckling där idén om att människan ska kontrollera och dominera naturen (till skillnad från att återställa och förbättra) blir alltmer framträdande. Denna dominans återfinns bland annat i mer religiösa resonemang om människans plats i skapelsen, där förmågan att kontrollera naturen för människan närmare Gud. Men även i texter av Francis Bacon (1561–1626) och René Descartes (1596–1650) finns en mer sekulär betoning på hur tänkande, praktisk skicklighet och kunskap leder till mänskliga framsteg och förbättringar av omgivningen. Som en motkraft till denna tankeutveckling framträder också idén att människan har en förmåga att orsaka oönskade förändringar i naturen som får negativa konsekvenser, inte minst när det gäller träd och skogsbruk.⁵⁹ Miljöhistorikern Carolyn Merchant har pekat ut det feministiska perspektivet i denna förändring av natursyn som äger rum runt 1500-talet. Hon skriver om hur metaforen om naturen som en livgivande moder historiskt kan ha fungerat hämmande på människans handlade i relation till naturen: Gruvdrift betraktades till exempel som ett ingrepp i Moder Jords kropp. Men när teknologiska och kommersiella intressen växte sig allt starkare under tidigmodern period fick den här typen av natursyn ge vika för en mer mekanistisk syn.⁶⁰ Den tyska metallurgen Georgius Agricola (1494–1555) använde faktiskt havet i en liknelse i sin argumentation mot de som menade att metallerna låg begravda i marken av en anledning. Att gräva efter metaller i jorden var inte märkligare än att den landlevande människan söker sig ner i havens djup för att fiska, menade Agricola.⁶¹ Diskussionen om människans kontroll över sin omgivning handlade till stor del om landbaserade aktiviteter som skogsavverkning, skogsbränning, odling, dränering av träsk och våtmarker men också omdirigering av floder, kanalbyggen, hamnbyggen. Leonardo da Vinci (1452–1519), som bland annat var kanalbyggare, ansåg att människans förmåga att förändra omgivningen var starkt förknippad med vatten och vattenkontroll.⁶² Hos Francis Bacon var havet och marina upptäcktsresor centrala för att nå ytterligare kunskap om, och därmed bemästra naturen.⁶³

---

⁵⁹ Glacken, 1967, s. 485–497.

⁶⁰ Merchant, 1994, s. 11–28.

⁶¹ Glacken, 1967, s. 468–469.

⁶² Glacken, 1967, s. 461–465

⁶³ Glacken, 1967, s. 473.

Det tidigmoderna havet

Marinhistoriker har argumenterat för att de viktigaste och mest revolutionära upptäckterna som gjordes under den här perioden egentligen var hur världens hav hängde samman och hur kända och okända platser kunde länkas samman genom rutter över havet.⁶⁴ Men trots en ökad, marin kunskap och trots att människan i den bemärkelsen bemästrade haven i större utsträckning än tidigare, så tyder Mentz undersökning av Shakespeare på att tidigmoderna européer förstod havet som en okontrollerbar plats, åtminstone i kulturen och litteraturen. Det engelska ordet för hav används över 200 gånger i Shakespeares texter. Några återkommande mönster i gestaltningarna är att havet förstås som en vildmark i kontrast till civilisationen på land, det representerar en inhuman och okontrollerbar miljö, det exemplifierar ett utrymme som civilisationen inte kan tämja eller styra, samt används som en metafor för överflöd.⁶⁵ Mentz pekar även på förekomsten av visualiseringar av havets djup, både bokstavliga och metaforiska sådana, vilket även noterats i andra studier av tidigmodern litteratur.⁶⁶ Han skriver att: ”I takt med att den europeiska kulturen i allt större utsträckning begav sig ut på resor över djuphaven under den tidigmoderna perioden, så blev poesin om havets djup ett slags mått på subjektivt djup och känslomässig kraft.”⁶⁷ I pjäser som *Macbeth* och *Othello* representerar den oceaniska världen en inhuman och föränderlig miljö som kan uthärdas men inte kontrolleras.⁶⁸

Den förunderliga naturen och naturhistoriska verk

Olaus Magnus refererar mycket och ofta i sina texter till både antika och medeltida lärda tänkare såsom Plinius, Avicenna, Ambrosius och Albertus Magnus. Faktum är att han inleder verket med att peka på hur de antika filosoferna reste runt och dokumenterade sina observationer av olika människor och platser. Olaus Magnus betraktade alltså sitt eget skrivande som en del i en lång kunskaps tradition av att observera, beskriva och redogöra för olika naturfenomen i omfattande, encyklopediska verk. Vad han ville tillföra var kunskap om hans egen hemregion i norra Europa.⁶⁹ En viktig förebild i denna tradition var romerska Plinius den äldres verk *Naturalis*

---

⁶⁴ Rozwadowski, 2018, s. 71.

⁶⁵ Mentz, 2019, s.383–385.

⁶⁶ Mentz, 2019, s. 386.

⁶⁷ Mentz, 2019, s.387.

⁶⁸ Mentz, 2019, *ibid.*

⁶⁹ Foote, 1996, s. xxxvii–xxxix.

Historia, ett omfattande verk bestående av 37 böcker, där naturens variation, mångsidighet och förunderlighet betonas. Plinius var förtjust i det förunderliga (mirabilia på latin) så som exotiska arter, ovanliga inslag i terrängen och osannolika och svårförklarliga fenomen.⁷⁰ *Naturalis Historia* var ett verk som återupptäcktes under tidigmodern tid, och att Olaus Magnus *Historia* inspirerats av Plinius betoning på underverk och det förunderliga har bland annat pekats ut av Barbara Sjöholm, som också gör en koppling mellan Olaus Magnus förundran och havet: "Wonder is the sea his facts floated in".⁷¹ I de medeltida intellektuella sammanhang där förundran betraktades som något positivt, ansågs förundran vara en passande reaktion i mötet med Gud och hans förunderliga skapelse. Denna förundran kunde innefatta fruktan eller välbehag, eller till och med båda samtidigt. Men bland de akademiska lärda under medeltiden förhöll sig många skeptiska till känslor av förundran och nyfikenhet. Under den här perioden tog universiteten i Europa form med deras strukturer och examinationsformer. Naturfilosofens uppgift var inte att observera naturfenomen och förklara dem, utan att raffinera och destillera universella sanningar från existerande lärda källor. Kunskap från erfarenhet föraktades och förknippades med folk ur de lägre stånden, som gamla kvinnor och hantverkare.⁷²

Den långa traditionen av att skriva om naturliga underverk fick däremot nytt liv under 1400 och 1500-talen, sporrade av de alltmer frekventa upptäcktsresorna över haven. Resorna förde med sig berättelser och fynd som vittnade om naturfenomen som européerna aldrig hade skådat tidigare, vilket ökade intresset för att på omfattande sätt beskriva och katalogisera olika naturfenomen. Daston och Park skriver om hur en "rhetoric of wonder", användes för att uttrycka en förhöjd känsla av nyhet och möjlighet.⁷³ På medeltiden förknippades naturliga underverk framför allt med världens marginaler, eller mer specifikt med plantor, djur, och mineraler från Irland, Afrika och Asien. Men under tidigmodern tid förflyttar sig skildringar av underverk närmare den europeiska hemmaplanen.⁷⁴ Både medeltida och tidigmoderna tänkare betraktade förundran som en passion, en känsla som väcktes i mötet med fenomen som överskred kända gränser eller kategorier. Denna känsla var också sammanlänkad

---

⁷⁰ Daston & Park, 1998, s. 34.

⁷¹ Barbara Sjöholm, "Things to be marveled at rather than examined": Olaus Magnus and 'A description of the northern peoples', *The antioch review*; vol. 62, nr. 2 (2004), s. 247.

⁷² Daston & Park, 1998, 2001, s. 109–122.

⁷³ Daston & Park, 1998, s. 136, 146–147.

⁷⁴ Daston & Park, 1998, s.25–34, 173.

med kunskap men på olika sätt hos olika intellektuella: Antingen i positiva termer, det vill säga att känslan ledde till vidare undersökningar som gav mer kunskap, eller i negativa termer, det vill säga att känslan uppkom i mötet med något för individen okänt och alltså var ett uttryck för okunskap. Förundran var en motsägelsefull känsla som ofta kombinerades med upplevelser av skräck eller vällust, och under tidigmodern tid förknippades den i hög grad med nyfikenhet.⁷⁵

Den europeiska förståelsen för vad som utgör ett underverk och hur det väcker förundran grundade sig på den här tiden till stor del på skrifter av Aristoteles. Enligt Aristoteles uppmuntrar förundran till lärande genom att väcka människans nyfikenhet inför det okända. Men genom att utforska och förstå det som väcker förundran så ersätts förundran med kunskap. Detta skulle kunna tolkas som att förundran är ett medel för kunskap, snarare än ett mål i sig. Lindsay Starkeys undersökning av Olaus Magnus visar att det finns en länk mellan Olaus Magnus förståelse för underverk och förundran och det aristoteliska synsättet. Samtidigt skriver Starkey att Olaus Magnus beskriver havet som en plats där nya underverk ständigt föds, vilket innebär att det alltid kommer att finnas saker att förundras över som inte går att förklara eller nå full kunskap om. Det kan bero på att Olaus Magnus även var influerad av ytterligare en tradition där förundran betraktades som en avgörande faktor för att ständigt flytta fram gränserna för den intellektuella och estetiska upplevelsen, vilket innebär att förundran är ett mål i sig, snarare än bara ett medel för att nå kunskap och därmed visshet som tar bort förundran.⁷⁶

Efter att ha analyserat hur havsmonstren porträtteras både i *Carta Marina* och i *Historia*, samt hur Olaus Magnus skriver om vatten i *Historia*, argumenterar Starkey för att Olaus Magnus implicit betraktade vatten som underverk, eftersom det förknippas med och förefaller väcka samma känslor som havsmonstren, vilka Olaus Magnus explicit refererade till som underverk. Om denna syn på vatten kan hittas hos flera samtida personer och tänkare, skulle det kunna ge en djupare förståelse för vad som motiverade européerna att resa över havet på sätt som de inte hade gjort tidigare, menar Starkey.⁷⁷ Starkey fokuserar på begreppet vatten, men hennes analys implicerar även att Olaus Magnus betraktade havet, med sina enorma mängder vatten, som ett underverk i sig.

---

⁷⁵ Daston & Park, 1998, s. 14–15.

⁷⁶ Starkey, 2017, s. 35–38.

⁷⁷ Lindsay Starkey, 2017, s. 31–56.

Analys

Intermedial beskrivning och reflektion

Relationen mellan bild och text i Historia

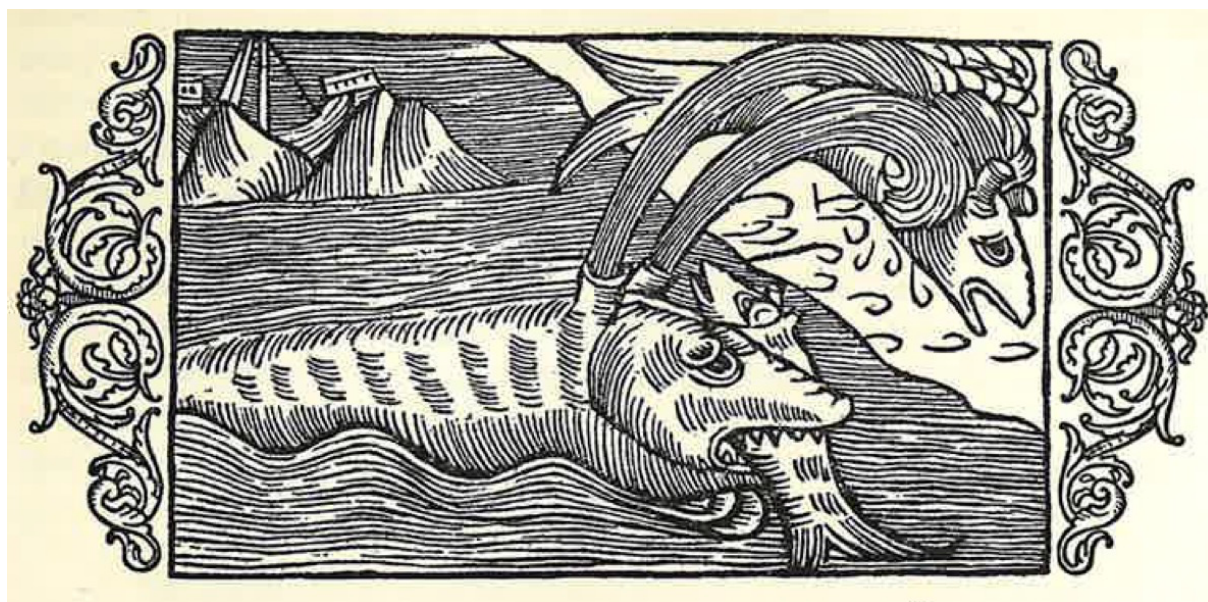
Figur 1. Vinjett från bok 2, kapitel 10 med titeln: "Om skeppsbrott vid Gruntlands [Grönlands] kuster". Källa: Olaus Magnus. (För specifik källhänvisning till samtliga bilder se bildförteckningen).

Historia är en medieprodukt tillhörande medietypen bok. Boken är heteromedial bestående av basismedierna skrivna ord och illustrationer. Det tekniska framvisningsmediet är en bok med sidor. Min analys omfattar dock inte originalutgåvan som är en stor bok, utgiven på latin. Det kan däremot antas att den, liksom de två olika svenska översättningar som jag har arbetat med, är en taktill upplevelse där ögat följer bild och text tills det är dags att vända sida. Den tidsrumliga modaliteten består i att genom hög eller tyst läsning följa den text eller berättelse som Olaus Magnus har författat, varvat med att iakta illustrationerna. Denna linjära tidsupplevelse kan brytas genom att hoppa tillbaka till illustrationen i kapitlets början, läsa om ett stycke, eller helt enkelt avbryta interaktionen med bokens innehåll. Illustrationerna är ofta (men inte alltid) placerade som inledning till varje kapitel så att genom att iakta bilden och läsa kapitelrubriken går det att bilda sig en uppfattning om bildens innehåll även om det skulle te sig obekant för läsaren. Ibland refererar texten explicit till den inledande vinjetten, till exempel i bok två, kapitel tio (se Figur 1) om skeppsbrott vid Grönland: "Genom ofvanstående skräckinjagande bild

åskådliggöres bättre än genom många ordvändningar och fraser hvad som här kan vara att säga.”⁷⁸ Trots denna inledning följer sedan en beskrivning i ord om förhållandena vid Grönlands kust och hur skeppsbrott kan inträffa. Oftast är kopplingarna mellan inledande illustration och efterföljande text tydliga även när Olaus Magnus inte öppet refererar till bilden, som i bok tjuogoett, kapitel sexton. Där inleds kapitlet med en illustration av en val (se Figur 2) som bär en mindre val i munnen och samtidigt sprutar vatten på en mindre val som befinner sig på land. I texten beskrivs hur valhonans kärlek till sin unge är så stor att hon:

vidtaga följande anstalter för att skydda dem eller genom modersömhet stilla de spädas oro: de öppna gapet och taga ungarna försiktigt mellan tänderna utan att skada dem, ja, de upptaga dem i sin kropp och gömma dem i moderlifvet och gifva dem på sätt och vis lifvet för andra gången genom att rufva dem med sin kroppsvärme och nära dem med sitt andedräkt.⁷⁹

Vidare skriver Olaus Magnus att om en unge fastnar på land vid ebb så sprutar valhonan vatten över den så att den kan ta sig ner i vattnet igen.⁸⁰ Genom att läsa texten och sedan återigen betrakta bilden blir det alltså tydligt att det är två skeenden som avbildas simultant i en och samma illustration.

Figur 2. Vinjett från bok 21, kapitel 16 med titeln: ”Om hvalhonans utomordentliga kärlek till sin unge”.

⁷⁸ Olaus Magnus, 2010 [1555] s. 93.

⁷⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1001.

⁸⁰ Olaus Magnus, 2010 [1555], *ibid.*

Bokens generella upplägg bjuder in till att växla fokus mellan illustration och text: Först genom att iaktta och försöka tolka vinjettbilden, därefter genom att läsa kapiteltexten som ger ytterligare information, vilket sedan bjuder in till att betrakta bilden igen med en fördjupad förståelse för vad det är som avbildas. Det här är förstås bara en beskrivning av hur interaktionen kan gå till och jag vill betona att den inte placerar bild och text i en hierarkisk ordning. Bilden kan vara lika viktig för att förstå den beskrivande texten som tvärtom. Låt oss gå tillbaka till exemplet från bok två, kapitel tio. Kapitelvinjetten (se Figur 1) föreställer en vågig havsytta med virvlar på sina ställen. I vattnet flyter träd omkring och delar av förlista fartyg sticker upp. Att illustrationen förmedlar ett hotfullt och dödligt hav kan betraktaren förstå utan att läsa kapitelrubriken som förmedlar att ämnet är skeppsbrott. I hörnet till vänster syns en landrensa med två människor i siluett och en av dem ser ut att bära ett spjut. I texten konstaterar Olaus Magnus att bilden bättre förmedlar det som ska diskuteras men förklarar sedan hur farligt det är att färdas till havs vid Grönlands stränder, dels på grund av stormfällda träd som flyter omkring och riskerar att göra hål i fartygen, dels på grund av den kraftfulla vinden Circius.⁸¹ Detta ger en mer detaljerad förståelse för vad som har hänt med fartygen i vinjetten. Bilden introducerar på så vis en tydlig situation och en stämning, medan texten förklarar vad som har orsakat den och vad som väntar eventuella överlevare. Texten fortsätter nämligen sedan att berätta att de som drivits i land av vinden i dessa trakter måste lida ytterligare i mötet med så kallade ”infödda” som talar ett okänt språk och bygger hus av valars revben.⁸² Den som inte kan föreställa sig hur detta ser ut kan återigen få hjälp av bilden, där två cylinderformade hus med stommar av ben är avbildade intill människorna som kan förstås som infödda. Vi ser här hur de två medieformerna bild och text integreras och tillsammans skapar mening i *Historia*. Därför präglas min analys av ett växlande mellan bild och text, även i nästkommande del, som innehåller en tematisk presentation av några återkommande sätt att gestalta havet som jag har funnit i *Historia*. Här ägnas analysen mer åt själva meningen som skapas, eller det narrativa innehållet om man så vill, än noggranna intermediala resonemang om placeringen av bild och text.

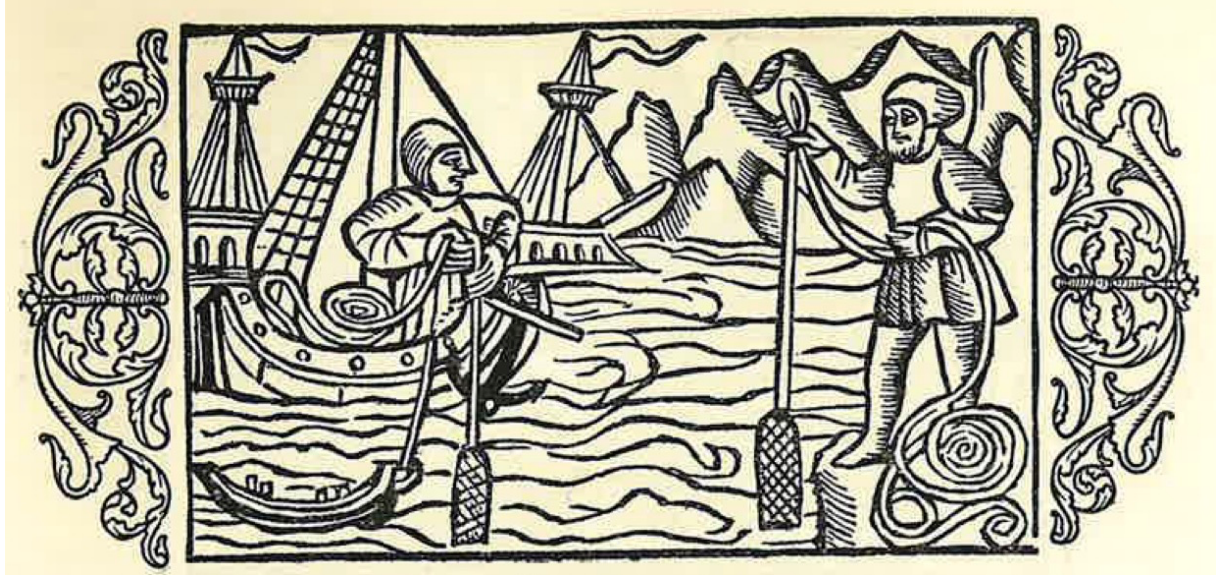
---

⁸¹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 93.

⁸² Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 94. Citattecknen syftar här till att markera att det är Olaus Magnus ordval, och avser alltså inte direkt citering.

Skildringen av havet

Den omätliga, oändliga oceanen

Figur 3. Vinjett från bok 2, kapitel 12, med titeln: "Om de norska hafskusternas omätliga djup".

Havet, enligt Olaus Magnus, är obegränsat, enormt och så djupt att botten på sina ställen inte ens går att nå. Hur denna havets oändlighet gestaltas i *Historia* kan, lite grovt, delas in i tre uttryckssätt, även om de ofta vävs in i varandra och samspelar. För det första i termer av (o)mätbar storlek, för det andra i termer av innehållsrikedom vad gäller levande varelser, och för det tredje i termer av naturkraft. Framställningen avseende storlek är särskilt framträdande i *Historias* andra bok som bär titeln "Om Nordens underbara naturföreteelser". I tolfte kapitlet berättas att vattnet är så djupt vid Norges klippiga kuster att det helt enkelt inte går att mäta: "och så stor är naturens makt, att ju högre bergen skjuta upp i rymden, desto omätligare visar sig djupet vid deras fot, låt vara att de i jämförelse med himlen förefalla blott obetydligt höja sig öfver jordytan."⁸³ Havets djup är här alltså ett uttryck för krafter i naturen, och som en pedagogisk bild för att läsaren ska förstå omfattningen använder Olaus Magnus en referens på land; nämligen bergstoppar. Denna liknelse gestaltas både i texten och i kapitlets vinjett (se Figur 3). Den innehåller två män, en på land och en ombord ett skepp. Båda håller i linor försedda med blytyngder ovanför en vattenyta som, av de oregelbundna linjerna att döma, är i rörelse. I bakgrunden syns en bergskedja som

⁸³ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 97.

hjälp betraktaren att föreställa sig hur havsbotten sträcker sig neråt i enorma distanser. I en bemärkelse avbildar vinjetten exakt det som beskrivs i texten, samtidigt som den på ett slående sätt understryker det som saknas: Allting som syns i bilden förefaller befinna sig ovanför vattenytan medan illustrationens huvudföremål, som ju är den omätliga havsbotten, förblir otecknad och bortom synhåll. Detta oändliga djup är dock inte ett fenomen begränsat till Norges kuster. Olaus Magnus berättar att det förekommer på fler platser, till exempel om Rundisvalia, ett runt svalg i skärgården utanför Stockholm, vars djup ingen lyckats utforska.⁸⁴ Omätliga havsdjup framställs på så vis som ett generellt förekommande fenomen i havet. Det faktum att de inte har kunnat mätas eller utforskas betonar havets gåtfullhet och mystik. Det blir upp till läsaren att föreställa sig vad för slags fenomen och väsen som döljer sig långt ner under böljorna. Således är det kanske begripligt att verket innehåller få beskrivningar av vad som pågår under havets yta. Figur 3 är nämligen ett illustrativt exempel på vad jag uppfattar som en röd tråd i skildringarna av havet som finns i *Historia*: De berör för det mesta de aspekter av havet som har med ytan, väder och vind och göra som exempelvis vågsvall, stormar och strömmar. Bara enstaka omnämnanden av undervattensmiljöer, så som bottnar och marin växtlighet, förekommer. I boken om fiskar citeras den grekiska historikern Strabo om underjordiska gångar i Kaspiska havet och den persiska filosofen Avicenna om hur fisk som tagits på platser med stenig eller sandig botten smakar bäst.⁸⁵ I bok tjuogoett nämns tången utanför Venedigs kust.⁸⁶ Även vinjetterna föreställer för det mesta marina miljöer ovanför ytan.

Havets enorma storlek nämns också återkommande i flera kortare textpassager i olika kapitel. Till exempel skriver Olaus Magnus om hur gudomligt beskydd räddat människor som "irrat omkring på det stora, ödsliga hafvet", samt hur flyttande tranor "flyga öfver hafsrymder" genom att hitta de smalaste passagerna.⁸⁷ Efter kapitlet om de norska kusternas omätliga djup förklarar Olaus Magnus "huru de som segla mellan de väldiga hafsdjupen" finner trygg hamn utan ankare genom att fästa båten i järnringar som är fästa i klipporna längs farleder.⁸⁸ Storleken på havet förs också fram i en jämförelse mellan fiskar och människor: "Fiskarna genomfara dessa stora haf för

---

⁸⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], ibid.

⁸⁵ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 967–968.

⁸⁶ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 991.

⁸⁷ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 91, 96.

⁸⁸ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 98.

att vinna någon förmån åt sitt släkte; äfven vi fara öfver vida haf.”⁸⁹ I södra Finland finns en hamn så trygg och inbjudande att någon likvärdig hamn inte går att finna någon annanstans i havet runt Norden, ”törhända ej heller i stora vida oceanen”.⁹⁰ Olaus Magnus berättar även om det han kallar för havets besvärjare, som enkelt kan färdas över havsytan med sina trollkonster. Men även en havets besvärjare kan drunka i vågorna, trots att han ”tack vare sina trollsånger och besvärjelser, varit van att vandra öfver havsdjupen.”⁹¹ Den återkommande frekvensen av ord som ”stora”, ”vida” och ”djupa”, för att inte tala om det illustrativa ordet ”hafstrymder”, upprepar och förstärker gestaltningen av det oändligt stora havet.

Havets oändlighet kan även förstås i termer av innehållsrikedom. Trots att *Historia* innehåller ytterst få skildringar av miljöer under havsytan så visar återkommande gestaltningar av ett rikt djurliv att havet förstås som långt ifrån tomt. Ett tydligt exempel på detta finns i andra bokens företal:

Vilken mängd underbara företeelser som tillhöra vattnets element, särskildt i den oändliga oceanen, hvilken berör Norges nordliga del och dess talrika öar, hafva många och därtill berömda författare sökt skildra, kanske mera efter andras uppgifter än på grund af egen åskådning eller erfarenhet. Men om också de af dessa framställda meningarna ej i allt kunnat bevisas vara sanna eller ens sannolika, något som beror på svårigheten att uttrannsaka naturens majestät, hurudana deras bevisgrunder än må vara. Ty så många underbara ting (af hvilka några här nedan skola anföras) finnas i denna obegränsade ocean, att de knappast skulle kunna värdigt skildras ens af en öfverlägsen begåfning, så som längre fram med Guds hjälp skall visas vid beskrifningen af vilda djur och vidunder.⁹²

Hänvisningen till Gud i citatet antyder att Olaus Magnus förknippar havets innehållsrikedom med gudomliga krafter. Samtidigt kopplas innehållsrikedomen även samman med havets storlek genom betoningen på den ”oändliga” och ”obegränsade” oceanen. Det är för att havet är oändligt stort och djupt som det kan rymma både mängder av djur, men framför allt enorma djur, som vidunder. Ytterligare tre exempel på detta finns i bok 21: Det första ur företalet, ”det tyckes, som om hafvet i sitt djup gäfvade rum åt allt”, det andra i kapitel sju, där Olaus Magnus skriver om förekomsten av vidunder vid norska kusten, ”något som mest beror på vattnets omätliga djup”, och det

---

⁸⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1031.

⁹⁰ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 116.

⁹¹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 163.

⁹² Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 79.

tredje i kapitel åtta, ”Att hafsdjuren äro större än landdjuren, kommer sig af ett öfverflöd på fuktighet och af det väldiga djupet”.⁹³ Vi kommer att återkomma till havets innehållsrikedom längre fram med särskilt fokus på fisk. Först vill jag lyfta en tredje framställning av havet som oändligt och obegränsat som återkommer i *Historia*, nämligen i termer av naturkrafter.

Havets hotande krafter

I första boken kopplar Olaus Magnus samman havet och vinden. Han refererar till Plinius när han skriver att sunnanvinden är hetsig och skadlig. Dessutom har sunnanvinden starkast kopplingar till havet: Den orsakar väldiga vågor därför att den hämtar sin styrka ”innerst ur hafvets djup”.⁹⁴ Två särskilt våldsamma vindar är Corus och Circius som blåser ”i Götiska eller Svenska hafvet”, och som drar ner fartyg i vågorna.⁹⁵ Havets djup är här alltså en källa till stora, men destruktiva krafter som hotar människor till sjöss. I bok två beskriver Olaus Magnus om livsfarliga vattenvirvlar vid strandgrottor som orsakar ett ”skräckinjagande då” och skrämmer sjömän som råkar närma sig. Ljudet finns även avbildat i den inledande vinjetten, i form av långa, täta streck som färdas ur två grottöppningar mot ett litet fartyg.⁹⁶ I kapitel sju berättas om havssvalget som slukar ovarsamma sjöfarare vid Norges kust, ”Ty hafvet är här i svalgen så beskaffadt, att det tornar upp sig, när floden infaller, och sjunker tillbaka, när den åter viker, och detta med en häftighet som ej understiger de våldsammaste forsars och bränningars.”⁹⁷ Det sistnämnda finns avbildat i en kapitelvinjett (se Figur 4) och den tillhörande texten inleds med en hänvisning till *Carta Marina*, där svalget också finns illustrerat.

---

⁹³ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 980, 991–992.

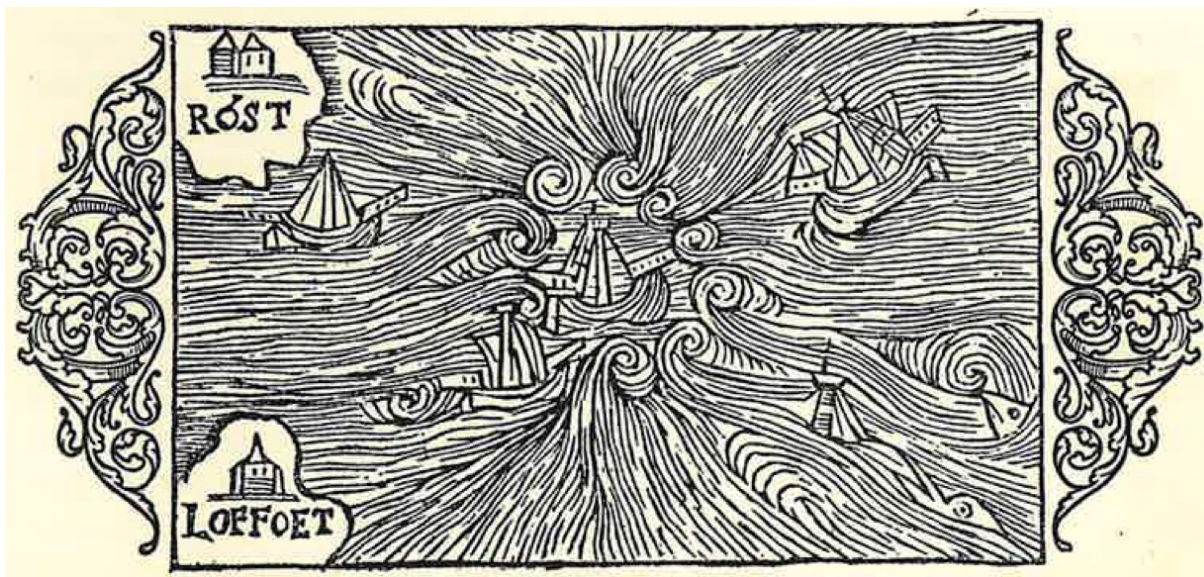
⁹⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 21.

⁹⁵ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 22.

⁹⁶ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 84–85.

⁹⁷ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 90.

Figur 4. Vinjett från bok 2, kapitel 7 med titeln "Om hafssvallet eller oceanens ebb och flod".

Allt vatten färdas i riktning mot svallet och samlas upp i spiralliknande illustrationer av vågor runt om fartyget i mitten. Det finns ytterligare fyra fartyg i bilden, i olika stadier av fara. Fartyget uppe till höger ser ut att vara på väg att dras in mot svallet med fören lutande neråt och rakt nedanför ser vi bara en fartygsmast som sticker fram över ytan. Sättet som vattnet illustreras i bilden och hur fartygen är placerade i bilden understryker havets rörelse och kraft. Fartygen ser små och sköra ut bland de virvlande vattenmassorna, som barkbåtar i en fors. Även landpartierna Røst och Lofoten, illustrerade med byggnader som markerar mänsklig aktivitet, är små och obetydliga i jämförelse med havssvalget.⁹⁸ I det nedre högra hörnet kikar två varelser upp över ytan. En fisk och ett fågelhuvud? Men de är i så fall väldigt stora i förhållande till fartygen. Är de sjömonster som genom sin närvaro understryker faran som lurar under vattnet? Varelserna kanske också tjänar som en påminnelse om havets tveeggade kraft: Det har makten att förinta skepp och sluka levande, men också att alstra och nära liv. Olaus Magnus skriver vidare om havssvalget vid Norge: "Och den naturens väldighet som här uppenbarar sig visar sig klarligen öfvergå hvad som berättas om den fabelaktiga ögruppen Symplegaderna eller den fruktade udden Malea eller den sicilianska Charybdis och många andra underbara orter."⁹⁹ Olaus Magnus betonar alltså det lokala havet här: I det norska havet finns krafter som överstiger motsvarande

⁹⁸ Jag använder de moderna geografiska namnen på dessa platser, även om de i historieverket kallas för Roest och Loffoet.

⁹⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 90.

sydeuropeiska grekiska och italienska geografiska fenomen men också mytologiska platser. Symplegaderna kommer från den grekiska episka dikten *Argonautica* och är en plats där två klippor i ett sund kunde sluta sig och krossa sjöfarare.¹⁰⁰ Men genom jämförelsen visar Olaus Magnus inte bara hur norska havet, utan havet på andra platser, förknippas med stora naturkrafter. Krafterna kan i sin tur bara förklaras genom ”någon gudamakts vilja”.¹⁰¹ Havets naturkrafter kan även illustreras genom kontraster, vilket sker i en berättelse som Olaus Magnus skriver att han själv bevittnat: Ute på öppna havet satt en spelman och spelade på sin giga, vilket lockade till sig en flock delfiner. Delfinerna lyssnade på musiken i en hel timme ”medan hafvet låg spegelblankt” och när konserten var över satte de i gång ett vågsvall med sina stjärtar som en avskedshälsning, vilket ledde till ett ”rysligt och hemskt oväder, att det knappt stod till att rädda lifvet ur denna stora fara”.¹⁰² Olaus Magnus syfte med berättelsen är att visa att delfiner är tokiga i musik, men vad han också gör i sin skildring är att visa hur fort havet kan skifta från rofull stillhet till livsfarlig storm.

Havet som hotande kraft betonas även i den tionde boken ”Om sjökrig”, möjligtvis mer så i texten än i illustrationerna, där motiven ofta utgörs av stridande människor i skepp, och där havet för det mesta tecknas som streckad yta att färdas på. I företalet skriver Olaus Magnus att trots alla faror och lidanden som krigare utstår på land, måste landbaserade strider ändå föredras framför att ”mitt bland vågorna hotas med död och undergång ej blott af eldsprutande vapen, utan ock af elementernas fientliga makter.”¹⁰³ Han berättar om stormar som skingrar skeppen över havet, om det ömkliga ödet att som soldat dras ner och drunkna i djupet, och om farliga blindskär under ytan.¹⁰⁴ Det betyder däremot inte att havet är en plats som människor bör undvika, tvärtom skriver Olaus Magnus att nordborna uppmanar sina krigare att lära sig simkonsten, vilket också gestaltas i några illustrationer.¹⁰⁵

---

¹⁰⁰ Richard Hunter, *The Argonautica of Apollonius: literary studies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s.86, 137–138.

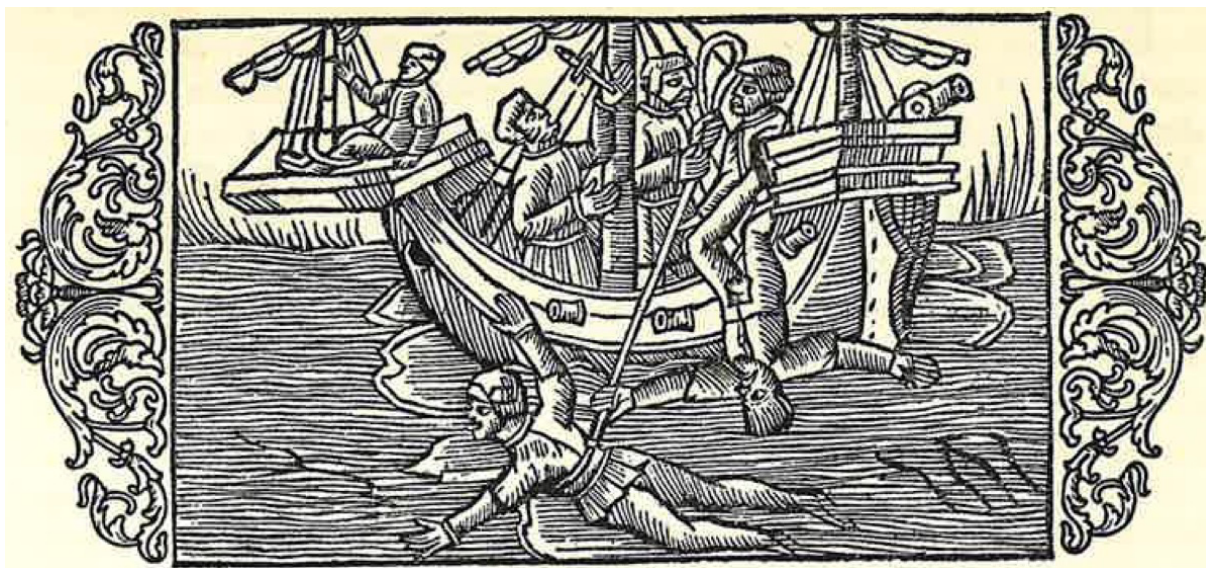
¹⁰¹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 90.

¹⁰² Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 952.

¹⁰³ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 441.

¹⁰⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 445, 456, 459.

¹⁰⁵ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 482.

Figur 5. Vinjett från bok 10, kapitel 16 med titeln: "Om bestraffning af upproriska sjömän".

I bok tio, kapitel sexton, skildras kopplingen mellan hav och hot på ett mer indirekt, men suggestivt sätt, se även Figur 5. Här redogör Olaus Magnus nämligen för bestraffningsformen kölhalning, som innebär att en sjöman straffas genom att han binds med ett rep för att sedan dras under båtens köl och upp på andra sidan.¹⁰⁶ Bestraffningsformen illustrerar hur havet betraktas som något obehagligt och skrämmande, särskilt under ytan. Det är en plats som ingen vill tvingas ner i, inte ens sjömän som kan antas besitta viss kunskap och erfarenhet av havet.

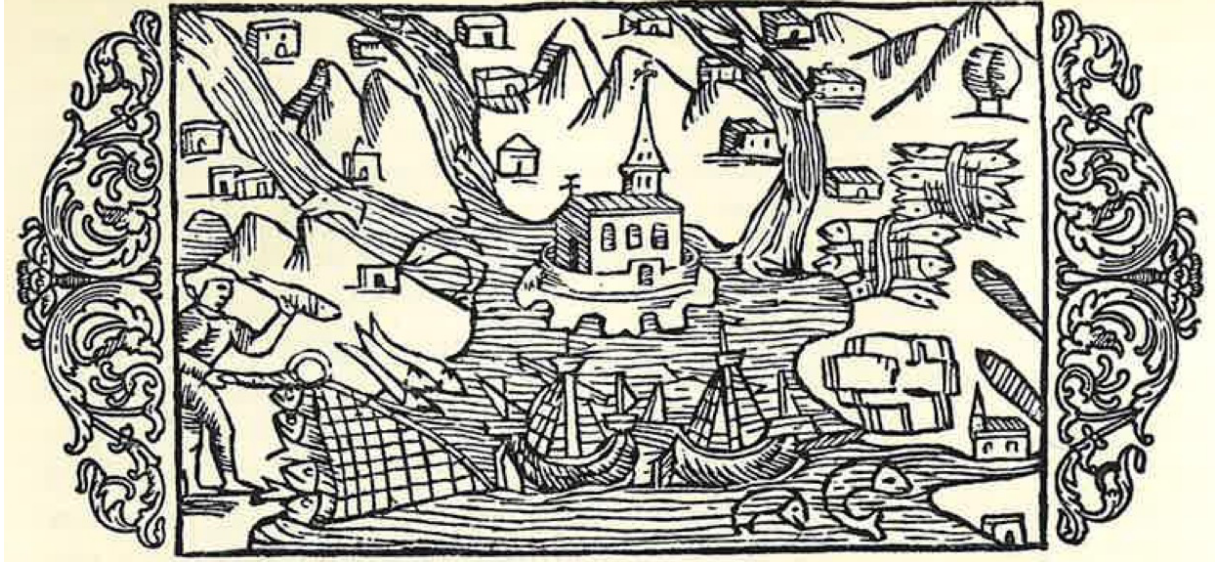
Som jag har visat ovan skildras havet i *Historia* som oändligt stort och därför även farligt och hotfullt. Det besitter naturkrafter som kan vara destruktiva och farliga för människan. Men havets oändlighet kan även gestaltas på ett mer positivt sätt i relation till människor, nämligen i termer av överflöd och fiskrikedom, vilket jag ska beskriva på de nästkommande sidorna.

---

¹⁰⁶ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 466.

Skildringen av fisken

Det rika havet och fisken som ”aldrig vilja taga slut”

Figur 6. Vinjett från bok 20, kapitel 1 med titeln: ”Om de tre bottniska landsdelarna i Norden och det rika fisket där”.

Ett ständigt återkommande ämne i *Historia* är hur mycket fisk det finns i haven kring Norden, bland annat lax:

Knappast någonstades i hela Europa finner man ett rikare laxfiske än i Bottniska hafvet upp emot Lappland, från hvars fjäll och slätter väldiga älfvar med sött vatten flyta ned; och det är en skön syn att här se laxarna, likt krigare i glimmande vapenskrud, midt i solgasset gå upp från hafvet mot strömmen, helst då de följa efter varandra i så stor mängd, att äfven vattnet högst uppe i bergen får byte till öfvers för dem, som fiska där.¹⁰⁷

I jämförelsen med Europa visar Olaus Magnus här på en förståelse för olika hav som olika slags miljöer, där det Bottniska havet framställs som överlägset rikast på lax. Jag vill även lyfta hur Olaus Magnus i texten liknar laxen vid krigare, vilket implicerar en inneboende styrka och kraft hos laxen, som kontrasterar mot hur den framställs i kapitlets vinjett. Där avbildas laxarna i högsta grad som bytesdjur, spetsade på spjut och upphängda över eldrök. I samma kapitel vittnar Olaus Magnus om att han sett fisknät så fulla av lax att de går sönder, och att hur mycket fisk som än fångas verkar

¹⁰⁷ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 940.

laxen ”aldrig vilja taga slut”.¹⁰⁸ Tillsammans med krigarliknelsen spelar denna beskrivning av fiskrikedomen på våldsamhet och styrka, laxen kan förstås som en anstormande armé av oräkneliga soldater. Detta betonas inte minst av beskrivningen av fisknät som brister sönder av tyngden, ett suggestivt skeende som inte avbildas i den tillhörande vinjetten men som enkelt framkallar inre bilder hos läsaren. Men fiskrikedomen framställs även på ett mer fridfullt sätt, bara några kapitel tidigare. I Figur 6 ser vi vinjetten till ett kapitel som handlar om det botteniska havet och det rika fisket där. I centrum av vattnet, nästan som på en ö, står en ensam kyrka med ett torn. Fiskar syns överallt i bild: Under den streckade vattenytan i viken, i floden, i ett till brädden fullt fiskenät, i handen på en fiskande människa samt staplade i högar på land. Kyrkan, som är placerad mitt i vattnet, är också centrerad i bilden. I texten beskrivs hur invånarna i Norrbotten huvudsakligen lever på fisket, eftersom det är så rikt längs hela kuststräckan. Det är en idyll som målas upp i texten, Olaus Magnus skriver om väna öar med örter, gräs och sjungande fåglar i trädskronorna: ”I vattnet ser man fiskar i underbar mångfald, som under sin lek spritta upp öfver ytan.”¹⁰⁹ Dessutom beskrivs hur folket under dessa ljuvliga omständigheter lever kyskt och anständigt, i kraft av ”Guds oförfalskade lag”.¹¹⁰ Med tanke på den starka kopplingen mellan kristen tro och fisken som symbol skulle jag argumentera för att placeringen av kyrkan i bilden är högst avsiktlig. Fiskmängderna i Botteniska havet kopplas samman med kristendom och det som är gudomligt. Rikedomen på fisk framstår som en frikostig gåva åt folket som lever enligt Guds bud. Vattnet i havsviken avbildas med långa, vågräta streck vilket ger ett lugnt och fridfullt intryck, långt i från det farliga havssvalget som tidigare diskuterats.

---

¹⁰⁸ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 940–941, för citat se s. 940.

¹⁰⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 937.

¹¹⁰ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 938.

Figur 7. Vinjett från bok 20, kapitel 28 med titeln: "Om sillen".

Det är inte bara i Bottniska viken som det finns gott om fisk, Olaus Magnus förklarar att fisket i Skåne fångar och skeppar sill "i sådana massor, att den förslår att tillfredsställa större delen af hela Europa".¹¹¹ I texten återkommer ytterligare formuleringar som "den rikliga tillgången", "väldiga massor" och "detta stora fiske", som understryker mängden ytterligare.¹¹² Även kvaliteten på fisken framhävs, då Olaus Magnus konstaterar att Skottlands och Englands kust också bjuder på ett givande sillfiske, men den sillen smakar inte lika bra eftersom havsbotten där är mager.¹¹³ Vinjetten till kapitel 28 (se Figur 7) föreställer en kustremsa med en människa som håller i en håv full av fisk. Hela strandkanten längs vattenbrynet är strödd med fiskar och i havet syns en klunga med fisk, med en yxa stående mitt i. Bilden och texten är återigen tätt sammanlänkade, då Olaus Magnus beskriver hur det kommer sådana mängder sill till kusten att om man sticker ner en stridsyxa mitt i fiskstimmet så förblir den stående. Det är en pregnant bild som förmedlas i både ord och illustration, där havets innehållsrikedom kopplas samman med fysisk styrka av nästan våldsamma proportioner. En fråga som väcks är varför Olaus Magnus beskriver just en stridsyxa och inte något annat, kanske ett föremål som är mer vanligt sticka ner i vatten, exempelvis en åra. Något svar går förstås inte att få, men stridsyxans närvaro konnoterar något hotfullt i en annars ganska fredlig scen.

¹¹¹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 973.

¹¹² Olaus Magnus, 2010 [1555], ibid.

¹¹³ Olaus Magnus, 2010 [1555], ibid.

Rikedomen på fisk skildras inte enbart i termer av mängd utan också i variationsrikedom. I företalet till tjugonde boken skriver Olaus Magnus att vattendragen i Norden innehåller ”så många slags fiskar, som till utseende, beskaffenhet och storlek skilja sig från andra”¹¹⁴. Någon motsvarighet till denna mångfald av nordiska fiskar i ”rikt växlande former” går inte att hitta i Italien, inte ens på fiskmarknaden i Venedig.¹¹⁵ Företalet avslutas med ytterligare en betoning på hur Nordens trakter utmärker sig med sin rikedom på fisk.¹¹⁶ Mångfalden av fisk återkommer även i inledningen till ett senare kapitel: ”De många olika slags fiskformer, som i förevarande kapitel och därtill hörande bild framställas, antyda, att det öfverallt vid Nordens kuster gifves en underbart rik mångfald av dessa djur”.¹¹⁷ Texten ackompanjeras av en vinjett föreställandes ett tiotal fiskar i olika storlek, form och skepnad.¹¹⁸

Det innehållsrika havet är alltså en återkommande och framträdande gestaltning i *Historias* bilder och texter, både i termer av fiskmängd och mångfald av fisksorter. Olaus Magnus idylliska beskrivning av Norrbotten tyder även på att han kopplar samman de rika fångsterna med gudfruktighet hos befolkningen. Det rika fisket kanske till och med förstås som en generös gåva från Gud? Nästa avsnitt tangerar detta då det handlar om den naturliga ordningen i havet samt relationen mellan människa och marin omgivning.

Naturens ordning och de olika haven

Jag har tidigare skrivit att Olaus Magnus skildringar av havet ofta är begränsade till det som pågår vid eller ovanför ytan, både avseende text och bilder. Ett undantag är dock vinjetten till kapitel elva i bok tjugo (se Figur 8).

---

¹¹⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 935.

¹¹⁵ Olaus Magnus, 2010 [1555], ibid.

¹¹⁶ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 936.

¹¹⁷ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 965.

¹¹⁸ Olaus Magnus, 2010 [1555], ibid.

Figur 8. Vinjett från bok 20, kapitel 11 med titeln: "Om fiske och fågelfänge sommartid".

Illustrationen föreställer en man som går med vatten upp till halsen och i höger hand drar han ett nät med fiskar i. Vänsterhanden håller han ovanför vattenytan, ungefär i höjd med sitt huvud, och ovanför honom ser vi en fågel. Runt midjan bär han en väska med tre fåglar i. Texten låter oss få veta att mannen ägnar sig åt konsten att fånga fisk och fågel på samma gång:

Öfverallt är nämligen rikedomerna på fisk så stor, att man med största lätthet kan fånga den med alla möjliga slags fiskbragder, till och med om man fäster en vid hvar lem af sin kropp, helst i hafsvikar och floder, dit fiskarna i stora skaror söka sig in för att där kunna lefva i större lugn och ro och slippa alla stormar.¹¹⁹

Återigen betonas mängderna fisk som finns i Norden och hur de i stora skaror söker sig in i vikar och floder. I texten förklaras även att mannen har placerat en svamp på huvudet för att lura fåglarna att han också bara är en svamp som flyter på vattenytan.¹²⁰ Detta är, enligt min undersökning, den enda bilden i Olaus Magnus verk där en så stor andel upptas av ett motiv under vattenytan, det vill säga att perspektivet från sidled snarare än ovanifrån ger avbildningen av vattnet en mer tredimensionell framtoning. Noterbart är då att det är främst mänsklig aktivitet under vatten som avbildas, det vill säga mannens kropp, hans nät och hans väska. Ingen botten syns, inte heller

¹¹⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 952.

¹²⁰ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 951.

bottenlevande djur eller marin växtlighet. En simmande sjöfågel i bilden har dock avbildats på liknande sätt som mannen, med kroppen under vatten och huvudet ovanför. Vad som gör den här vinjetten med tillhörande kapitel intressant, utöver det tredimensionella perspektivet på vatten, är hur relationen mellan människa och omgivning porträtteras. Vattenbrynet framställs som en plats med gott om fisk och fågel. För mannen på bilden är det bara att kliva i och fylla både sitt nät och sin väska med respektive hand. Naturen förefaller likna ett välfyllt skafferi, redo för människan att plocka ur efter bästa förmåga. Ytterligare ett intressant undantag där undervattensmiljö eventuellt skildras i bild kan vi se i Figur 9, som är en illustration i ett kapitel som handlar om simredskap för krigare.¹²¹ Illustrationen visar sagda krigare i vatten med ett livbojsliknande föremål runt midjan. Personen förefaller befinna sig under vattenytan från midjan och neråt: Däremot så tolkar jag växtligheten i förgrunden som en del av en närliggande strandkant, eftersom perspektivet i bilden är hopträngt.

Figur 9. Illustration från bok 10, kapitel 29 med titeln: "Huru en fullrustad krigare kan simma med hjälp af en lädersäck, som uppblåses medelst ett rör".

¹²¹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 484.

Även om Olaus Magnus gärna generaliserar och liknar havssvall vid Lofoten i Norge med liknande fenomen i Medelhavet, så tyder skildringarna i *Historia* också på en uppfattning om att det finns olika hav med olika geografiska egenskaper. Han beskriver till exempel hur norska oceanen har långa vågor, medan Östersjön har tvära, tätt återsvallande vågor.¹²² I bok tjuogoett, som är mer inriktad på naturlivet, beskrivs hur olika hav utgör olika slags omgivningar för fiskar och annat liv som lever där. Kapitel fyrtio saknar illustration, men i texten citerar Olaus Magnus från Ambrosius lära om fiskarnas natur och hur olika delar av havet utgör hem för olika fisksläkten: ”En del av hafvet fostrar nämligen huvudfiskar (*Cephalus*), en annan sjövargar, en tredje stenfiskar, en fjärde langustrar.”¹²³ Dessa olika fiskar ska inte röra sig fritt i havet utan naturen har inpräntat i dem att de ska hålla sig till sina respektive hemtrakter. Samtidigt finns även fisksläkten som måste flytta runt efter säsong, för sin avkommas skull.¹²⁴ Det står inget i texten om huruvida det är olika egenskaper i de olika haven som gör att dem lämpliga att fostra olika slags fiskar. När det gäller orsaken till att vissa fiskar måste färdas mellan olika hav så förs däremot en diskussion om hur olika förhållanden, så som temperaturer, vindar och sött respektive salt vatten, anses lämpliga för fortplantning och för att nära avkomman. Att vissa fisksorter reser långt över havet för sin avkommas skull, beskriver Olaus Magnus som ädelt, medan mänskliga resor över havet görs av snikenhet efter pengar.¹²⁵ Även denna kapiteltext refererar till Ambrosius, men det är likaväl Olaus Magnus val att återge dennes formuleringar. Kan det röra sig om ett slags kritik mot det marina upptäcksresandet som blev allt vanligare i Europa under Olaus Magnus levnadstid? Oavsett, så utgör havets fiskar här en del i en naturlig ordning, och deras beteende beskrivs som mer moraliskt lovvärt än människans.

Men den naturliga ordningen i de olika haven tycks också anpassa sig efter människans behov, enligt en beskrivning i bok tjugo: ”Härför sörjer naturen på bästa sätt, men med urskiljning, så att, där människorna äro mer glupska, såsom fallet är i de kalla länderna, hvarest kölden hastigt biter och förtär, där förser den dem med större hafsdjur, men där finlemmade folk bo, har den bestämt, att spädare fiskar skulle finnas.”¹²⁶ Samtidigt beskrivs hur ”stormäktiga” människor inte nöjer sig med det som

---

¹²² Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 445.

¹²³ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1029.

¹²⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1029–1030.

¹²⁵ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1031.

¹²⁶ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 977.

havet bjuder, utan själva odlar fisk och ostron i dammar.¹²⁷ Havet gestaltas här som en del av en natur som är till för att försörja människan. Men trots detta så nöjer sig inte alla människor med det som naturen och havet bjuder på, utan somliga försöker ta ordningen i egna händer och skapa ett eget överflöd.

Olaus Magnus beskrivningar av olika delar i havet där olika fiskar växer upp och hör hemma, samt hur naturen förser de glupska människorna i det kalla Norden med större fisk än människor i varmare länder, implicerar en naturens ordning i havet. Denna ordning tycks anpassad efter människans behov vilket tyder på att även den marina omgivningen förstås som en del i en skapelse avsedd för människan. Nästa avsnitt handlar om de havets varelser som är svårare att passa in i den naturliga ordningen, utan snarare kanske faller inom kategorin preternaturala.

Skildringen av monster och vidunder

Det vidunderliga havets varelser

Figur 10. Vinjett från bok 21, kapitel 6 med titeln: "Om sprutaren och dess grymhet mot sjömän".

Historias illustrationer och beskrivningar av havsmonster är välkända och har, som jag tidigare nämnt, varit föremål för ett flertal tidigare studier. Havsmonstren förekommer främst i bok nummer tjuogoett, "Om de vidunderliga fiskarna", som

¹²⁷ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 977, 1030. För "stormäktiga", se s. 1030.

innehåller en mängd beskrivningar och illustrationer av varelser, varav de flesta även förekommer på *Carta Marina*. Bokens företal inleds med orden:

Underbart är det skådespel, som det vida världshafvet har att bjuda alla folk i sitt svallande vatten. Mångfaldiga äro de varelser, det alstrar och låter oss se – och dessa slå oss icke blott med häpnad genom sin storlek och sin snarlikhet med stjärnbilder, utan äfven och ännu mer med skräck genom sitt fruktansvärda utseende –; ja, det tyckes, som om hafvet i sitt djup gåfve rum åt allt, som är gömdt i himlen, på jorden, i dennas innandömen och bland våra husgeråd och redskap.¹²⁸

Havets skådespel beskrivs som ”underbart” och de varelser som alstras i dess vatten väcker både känslor av häpnad och skräck. I företalet ryms således samtliga gestaltningar av havet som jag redogjort för och som förekommer runt om i *Historia*: Havet som oändligt stort, innehållsrikt och fasansväckande. Olaus Magnus skriver till exempel hur världshavet ger näring åt himmelska livsfrön och hur det innehåller allt som går att finna i någon del av naturens rike: ”dessutom en stor mängd varelser, som ej står att finna annorstädes, förekomma där”.¹²⁹ Formuleringen hintar om att havet inte bara är hem för, utan ger upphov till varelser som sträcker sig bortom den naturliga ordningen. Resten av bok tjuogoett innehåller främst beskrivningar av djur och varelser som lever i havet, snarare än beskrivningar om havet som omgivning. Sättet som dessa havets organismer gestaltas bidrar dock till narrativet om det innehållsrika, skräckinjagande och förunderliga havet. Texterna handlar inte bara om stora och mytologiska havsmonster så som ”hafssormen”, ”hafssvinet” och ”sprutaren”, utan även om organismer som nässlor, svampar, rockor, sjöstjärnor, ”mångfotingar” och fiskar.¹³⁰ Däremot föreställer över hälften av vinjetterna havsmonster eller valar, djur som till sin storlek, sitt utseende eller sitt beteende sätter skräck i människor.

Ett exempel på detta är sprutaren, som illustreras i en vinjett (se Figur 10) med gapande mun och ilsken blick. Med taggar längs nacken och två horn varifrån vattnet sprutar, tornar den upp sig till vänster om ett skepp. I kapiteltexten beskrivs hur den 200 alnar¹³¹ långa sprutaren kan resa sig högt över skepp och spreja så mycket vatten

---

¹²⁸ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 981.

¹²⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], ibid.

¹³⁰ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 984, 989, 1012, 1021, 1023, 1024–1025, 1033.

¹³¹ Aln är ett längdmått från ett äldre måttssystem som användes i Sverige vid den här tiden. En aln motsvarar cirka 0,5938 meter. Nationalencyklopedin, aln. <http://www-nese.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/aln> (hämtad 2023-05-17).

över dem att de trycks ner under ytan. ”Då den härtill sprutar vatten högt upp i luften som en riktig öfversvämning, sätter den skräck i sjömännen, där de gunga i svallet.”¹³² Resten av texten är fullspäckad av referenser till tidigare lärda källor, och utöver sprutaren berättas det om havsbocken, som brukar ligga och speja efter fiskebåtar att sänka.¹³³ Olaus Magnus skriver även hur sprutarens grymhet kan ta mer konkreta uttryck, som att den kan linda sin långa stjärt runt fartyg och klämma till med all sin styrka.¹³⁴ De skräckinjagande havsmonstren utgör på sätt och vis fysiska gestalter som förkroppsligar krafterna och faran som gömmer sig under ytan. Ett av de mest framträdande sätten som de hotar människorna är genom att sänka deras skepp och kasta dem hjälplösa i vattnet, vilket understryker hur havet fortsatt uppfattas som farligt i sig självt. I den bemärkelsen demonstrerar havsmonstren, snarare än att utgöra primär orsak till, denna fara. De ingår och agerar i det skådespel som är havets.¹³⁵

Det är inte bara stora havsmonster som har kraft att hindra människans framfart över havet. Med täta referenser till Isidorus, Ambrosius och Plinus förklarar Olaus Magnus i två kapitel hur vissa sorters fiskar och musslor kan nagla sig fast i skrov och hindra skepp från att färdas över vattnet. ”Vindarna må blåsa, stormarna rasa – skeppet tycks likväl stå liksom rotadt i hafvet och ej kunna röra sig ur fläcken.”¹³⁶ Orsaken till dylika händelser, resonerar Olaus Magnus, måste vara att ”den underbare Guden skulle förhärligas i sina skapade verk.”¹³⁷ Fiskangrepp av det här slaget beskrivs som ett hinder och fientligt mot människan men trots detta är de också ett uttryck för något gudomligt. Det närmast oförklarliga fenomenet att små fiskar kan hålla kvar stora skepp måste helt enkelt vara mirakulösa skeenden skapade av Gud själv.

Samtidigt skildras havets varelser inte bara som fiender som skadar människor och sänker skepp, utan även som tillgångar och rent av som räddare, i vissa fall. Ett kapitel om grymhet och välvilja hos olika fiskar illustreras av en vinjett (se Figur 11) föreställandes en simmande man i en interaktion med några långa, smala fiskar. Själva kapitelnamnet är i sig intressant, då det tillskriver fiskar moralisk agens, de kan således agera grymt eller välvilligt i relation till andra varelser.

---

¹³² Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 989.

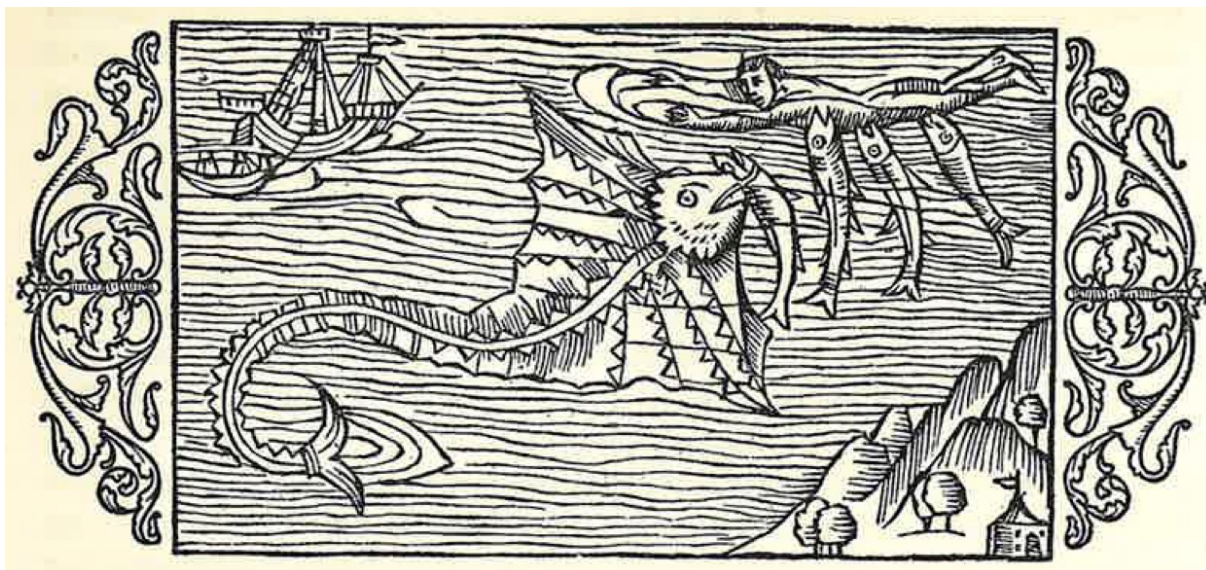
¹³³ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 989–990.

¹³⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 990.

¹³⁵ Se även Erling Sandmo.

¹³⁶ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1018.

¹³⁷ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1019.

Figur 11. Vinjett från bok 21, kapitel 35 med titeln: "Om somliga fiskars grymhet och andras välvilja".

I centrum för illustrationen befinner sig en stor rocka, som simmar strax under mannen. Olaus Magnus inleder texten genom att berätta att mannen är omgiven av fiskar från hajsläktet som:

försåtligt anfalla i så stora skaror och med sådan hetsighet, att de icke blott genom bett, utan redan genom sin tyngd draga ner honom i djupet och äta upp hans mjukare lemmar, såsom näsan, fingrarna, tårna och könsdelarna, tills ändtligen en rocka kommer tillstädes för att afstyra misshandelⁿ.¹³⁸

Notera att det inte bara är angriparnas tänder som hotar den simmande mannen utan även det faktum att de drar ner honom i vattnet. Även i beskrivningen av en våldsam och blodig attack lurar havets djup som ett eget hot i bakgrunden. Texten återger vidare att när angriparna drivits bort stannar rockan kvar och vaktar mannen, tills han efter några dagar flyter upp livlös enligt havets naturliga reningsprocess. Enligt Olaus Magnus är angrepp från dylika fiskar så vanliga vid norska kusten att kunniga dykare tar med sig dolkar ner i vattnet för att försvara sig med.¹³⁹ Havet innehåller alltså både farliga och hjälpsamma varelser, och faran tycks inte alltid förknippad med storlek. I det här fallet är det små, aggressiva hajar som utgör hotet, medan en stor och kvinnlig (enligt översättningens "hon") rocka griper in för att rädda människan.

¹³⁸ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1023.

¹³⁹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1023–1024.

Här vill jag även passa på att göra en liten sidoutvikning med genusperspektiv. Tidigare i analysen, närmare bestämt i avsnittet med den intermediala beskrivning av *Historias* bilder och texter, så diskuterar jag skildringen av en valhona som agerar beskyddande mot sin unge.¹⁴⁰ Tillsammans med den räddande rockan ser vi alltså två exempel där varelser i havet av kvinnligt kön agerar för att beskydda och ta hand om andra, utsatta varelser. I det ena fallet handlar det konkret om en mamma och en unge, i det andra är det en simmande man som är föremål för beskydd, men räddaren är fortsatt av kvinnligt kön. I ytterligare ett kapitel som handlar om valhonans kamp mot späckhuggaren beskriver Olaus Magnus hur späckhuggaren ”är försedd med hemska huggtänder, med hvilka den som med en skeppsramm söndersliter hvalhonans könsdelar och hennes unges kropp.”¹⁴¹ Han berättar även att eftersom den kvinnliga valen behöver skydd händer det att en annan stor fisk, kallad valhonans hanne, simmar framför henne som en vänskaplig tjänst.¹⁴² Notera särskilt hur även denna valhona ramas in som en skyddande moder, och hur attacken riktar sig specifikt mot hennes könsdelar samt unge. Det är som att hennes kvinnliga attribut, könet och moderskapet, är själva föremålet för rovdjurattacken. I de få exemplen framställs de kvinnliga varelserna på ett motstridigt sätt, modersrollen är beskyddande men kommer även med en utsatthet för våld. Jag har inte gjort en omfattande och ingående undersökning med genusperspektiv, men jag vill ändå nämna att havet rent generellt framställs som en manlig domän i *Historia*. Få vinjetter, om ens någon, skildrar mänskliga kvinnor på eller vid havet och jag ser ett liknande mönster i texterna. Dessa skildringar av kvinnliga valar och rockor som beskyddande, moderlika och distinkt kvinnliga sticker alltså ut som undantag i materialet. Jag har även noterat att den engelska översättningen av företalet till bok nummer tjugoett innehåller en skildring av naturen som en moder, som i havet föder fram en mångfald av varelser: ”Inside this broad expanse of fluid Ocean, which admits the seeds of life with fertile growth, as sublime Nature ceaselessly gives birth, a conglomeration of monsters may be found.”¹⁴³ I den svenska översättningen (se citatet på sida 44) har naturen tagits bort och istället är det

---

¹⁴⁰ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1001 (eller se s. 27 i uppsatsen).

¹⁴¹ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 993.

¹⁴² Olaus Magnus, 2010 [1555], *ibid.*

¹⁴³ Olaus Magnus, *Olaus Magnus Description of the northern peoples. Rome 1555*, Vol. III, övers. Fisher, Peter, Higgens, Humphrey [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (London: Hakluyt Society, 1998.), s. 1081.

havet som alstrar varelserna. Skillnaden i översättningarna tyder på att en närmare undersökning med genusperspektiv skulle gynnas av en närläsning på originalets latin.

I ett senare kapitel lyfter Olaus Magnus, genom en referens till Ambrosius, ytterligare exempel på hur havets invånare hjälpt människor, inte minst bibelberättelsen om Jona som räddades av en valfisk. Här finns ingen vinjett, men texten beskriver hur både jordens och vattnets element innehåller frälsning. ”I bägge fanns räddning, men i hafvet är exemplet på fromhet större. Ty fiskar togo emot den, som människor förkastade; och den, som människor korsfäste, räddades av fiskarna.”¹⁴⁴ Havet och dess varelser förknippas här med räddning och frälsning. Det är en plats där fromheten till och med är större än på land. Jag vill även peka tillbaka på reningsprocessen som nämndes i det tidigare exemplet med rockan. Att frälsas är ju tätt förknippat med att renas, och rening är enligt Olaus Magnus en del av havets natur.

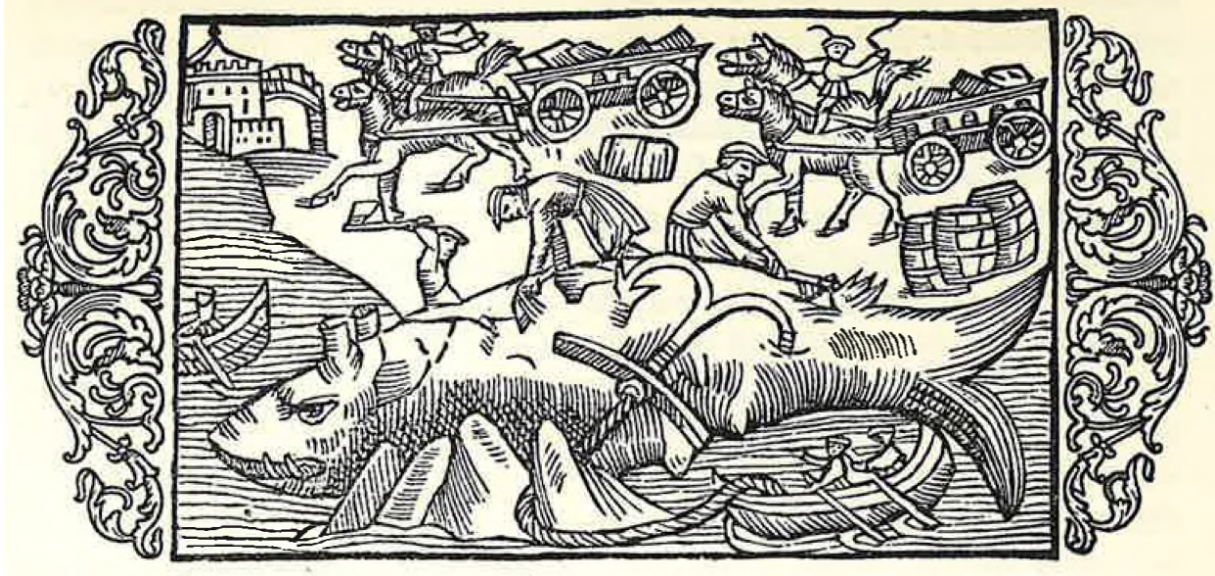
Trots skildringen av olika fiskars grymhet respektive välvillighet, och trots att valar tillskrivs moraliskt positiva skildringar egenskaper som fromhet och föräldrakarlek, så verkar detta inte utgöra några moraliska hinder för människan när det gäller att skada och döda valar. En strandad val framställs som ett givet byte, kanske till och med en oväntad gåva som människan inte är sen att ta till vara. Detta skildras tydligt i kapitel femton, som inleds med en vinjett föreställande en strandad val. Valen är omgiven av människor, både i båtar och på land, och hålls fast med ett ankare. Människorna i närmast anslutning till valen är försedda med redskap som de använder för att hacka eller skära i valen med. Texten berättar hur människorna skyndar sig till stranden i massor när de får kännedom att en val strandat och hjälps åt att dra upp den på land. ”Sålunda gynnade af en lycklig slump dela de nu bytet och vända sedan åter till andra sysslor i hemmet, tills en liknande eller kanske ännu mer välkommen vinst ånyo erbjuder sig.”¹⁴⁵ När Olaus Magnus beskriver hur hajfiskar i grupp går till attack mot en ensam simmande man, förstås angriparna som grymma, men när människor samlas för att fånga och stycka upp en val så beskrivs de som jägare med turen på sin sida.

---

¹⁴⁴ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1032.

¹⁴⁵ Olaus Magnus, 2010 [1555], s. 1000.

Figur 12. Vinjett från bok 21, kapitel 15 med titeln "Hur man fångar hvalar".

Skildringen av havets djur i *Historia* korrelerar alltså på sätt och vis med skildringen av havet självt, en skildring som är mångtydig och spelar på flera olika känslor: Den pekar på innehållsrikedom, storlek och hotande krafter. Havsmonstren väcker skräck medan andra vidunder som valar och rockor utgör exempel på fromhet genom att rädda människor. Havsmonstren understryker havet som en farlig, dödlig plats medan exempel på djur som kommit till människans räddning framställer havet som en gudomlig plats för frälsning.

Avslutning

Diskussion

Min intermediala reflektion samt analys av hur *Historias* bilder och texter samspelar i narrativet om havet betonar hur viktig bild-textrelationen är i verket. I de kapitel som illustreras med vinjetter är relationen mellan text och bild mycket sammanflätad, även när detta inte framgår explicit i texten. Somliga kapiteltexter inleds med en direkt hänvisning till kapitlets illustration, andra inte. Illustrationerna kan fungera som introduktion till en situation, en stämning eller en varelse, som sedan kompletteras med ingående beskrivningar i text. Bilderna är även viktiga för att ge en bättre förståelse för fenomen som beskrivs i texten men som kan vara svåra för läsaren att föreställa sig. Även om basismedierna skrivna ord och illustrationer kan betraktas som separata företeelser så ger en analys som inkluderar samspelet dem emellan en mer

informationsrik och mångfacetterad framställning. Min analys ger visst stöd åt Balzamos tes att bilderna kan utgöra en röd tråd i *Historia*, även om den inte erbjuder något tydligt bevis på att så är fallet. Men det primära föremålet för den här undersökningen är hur havet skildras i dessa bilder och texter, samt vilken natursyn som kommer till uttryck i dessa skildringar.

Som jag skrev i inledningen kan den här uppsatsen förstås som en berättelse om Olaus Magnus berättelse om havet. Så vad är det för slags narrativ om havet som framkommer i bild och text? En framträdande gestaltning i *Historia* är havets obegränsade storlek. Havets oändlighet kan förstås i termer av vidd och omätbara djup, det kan förstås i termer av kraftfulla havssvall och stormar och det kan förstås i termer av fiskrikedom och en mångfald av varelser. I framställningen av havet som innehållsrikt är beskrivningen av Nordens rika fiske särskilt betydande. Här förstås havet och dess varelser i hög grad som natur, enligt den kristna natursyn som Glacken beskriver, där jorden och havet är Guds skapelse, avsedd för människan att leva i och av. Fiskrikedomen kan förstås som ett uttryck för en natur som försörjer människan, och Olaus Magnus beskrivningar av hur fisken är fetare i Norden för att människan blir glupskare av kyla, bär spår av den klimatlära som bland annat Albertus Magnus förde vidare i sina texter. Den idylliska beskrivningen av den kyska befolkningen med det rika fisket i Bottenhavet implicerar att naturen ger mest till de gudfruktigaste människorna. Även i havet finns en naturens ordning, där olika hav som utgör lämpliga omgivningar för olika slags fiskar. Det har inte varit mitt syfte att undersöka materialet med ett genusperspektiv, men skildringen av moderliga och beskyddade valhonor och rockor sticker ut i materialet på ett sätt som förtjänar att nämnas, inte minst med tanke på Carolyn Merchants forskning om hur naturen ofta framställdes som en moder under den här perioden.

Historia publicerades 1555, i mitten av den period (1400-tal till 1600-tal) då idén om att människan ska kontrollera naturen tar form och kristalliseras, enligt Glackens forskning. Den här typen av resonemang kan jag inte se spår av i Olaus Magnus berättelser om havet. Han skriver visserligen hur egenmäktiga människor odlar fisk och musslor i dammar, men i övrigt kan jag inte se beskrivningar som tyder på en syn om att havet ska kontrolleras eller domineras på samma sätt som land. Gestaltningarna som betonar det stora, kraftfulla havet framställer snarare havet som en farlig och okontrollerbar plats där blindskär, malströmmar, havsmonster och till och med fiskstim hotar att stoppa människorna när de färdas till sjöss i olika ärenden.

Framställningen av havet som okontrollerbart stämmer däremot väl överens med Mentz's läsning av Shakespeare, där havet också skildras som okontrollerbart och farligt, en omgivning vars utmaningar måste uthärdas. Tematiken kring bråda djup och överflöd förekommer också i Shakespeares texter. Det narrativ om havet som jag hittat i Olaus Magnus *Historia* kan alltså kännas igen i engelsk litteratur från ungefär samma tidsperiod. Huruvida denna slags gestaltning av havet motsvarar mer utbredda europeiska uppfattningar kräver dock givetvis fler och omfattande undersökningar.

Med sina ohyggliga stormar, utforskade djup och häftiga havssvall, behöver havet som målas upp i *Historia* egentligen inga havsmonster för att framstå som storslaget, gåtfullt, farligt och fascinerande för läsaren. De otecknade, utforskade havsdjupen bjuder in till fantasifulla föreställningar om vad som döljer sig på botten. Havssvallet vid Lofoten sväljer oförsiktiga sjöfarare inom loppet av ett kort ögonblick. Inget krig på land kan mäta sig med faran som det innebär att kriga på havet och riskera att möta döden i vågorna. Havet utgör till och med en vedertagen bestraffning genom kölhalning, där sjömän trycks ner i vattnet under skeppets skrov. När ändå gestaltningarna av havsmonstren läggs till bilden förstärks framställningen av havet som en stor, kraftfull, farlig och häpnadsväckande omgivning, som väcker både nyfikenhet och skräck.

Olaus Magnus gestaltning av havet förefaller mycket präglad av den "rethoric of wonder", som enligt Daston och Park växte i popularitet under den tidigmoderna perioden. Beskrivningarna av havets skådespel och hur dess mångfald av varelser slår människor med både häpnad och skräck, stämmer väl in med den tidigmoderna upplevelsen av mötet med det förunderliga. Med tanke på att Starkeys analys har visat att Olaus Magnus förknippar vatten med underverk är det knappast förvånande att även min analys tyder på att Olaus Magnus också förstår havet som förunderligt – det är ju den mest vattenfyllda omgivning som människan känner till. Detta blir särskilt intressant när det gäller frågeställningen om natursyn eftersom skildringarna av havet i *Historia* präglas av en dubbelhet. Havet framställs både som naturligt och preternaturalt. Å ena sidan beskrivs en naturlig idyll av fiskrikedom och naturlig ordning, där varje fisksläkte har sin plats i havet, å andra sidan beskrivs fasansväckande havsmonster som överskrider kända gränser. Å ena sidan rymmer havet fromma valar och rockor som rycker ut till människans hjälp, å andra sidan lurar där också grymma rovfiskar och havsmonster som vill skada människor. Å ena sidan kan stormar förklaras av ordinära orsaker som olika slags vindar, å andra sidan kan

krafterna vid Lofotens vågsvall bara förklaras av Guds vilja. Både i fallet med Lofoten och i exemplet med fiskstimmen som håller fast båtar tycks gränsen mellan preternaturalt och övernaturligt suddas ut, då Olaus Magnus tycks betrakta dessa som mirakulösa företeelser skapade av Gud. Skildringarna av havet rymmer en mångsidighet och motstridighet, men tyngdpunkten i *Historias* gestaltningar ligger i det underbara, det gränslösa och det kraftfulla havet. Det är en plats där mångfalden är rikare, varelserna är kraftigare och fromheten större än på land, och som till skillnad från landbaserade omgivningar inte kan kontrolleras av människan. På så vis framställs havet delvis som natur, men kanske mest av allt som gränsöverskridande preternatur, bortom-natur.

Vidare forskning

Om Olaus Magnus förståelse för havet som underverk och preternaturalt skulle visa sig spegla en vanligt förekommande tidigmodern uppfattning om havet, väcker det frågor om vilken betydelse detta kan ha haft för bilden av havet som natur över tid, särskilt när natursynen började förändras och präglas av idén om kontroll och dominans. Därför behövs det mer forskning om hur havet gestaltas i olika sammanhang i det tidigmoderna Europa. Det skulle även kunna vara intressant att jämföra framställningar av landbaserad omgivning med framställningar av havet, både i Olaus Magnus verk och i annat material från samma tid. Skildringarna av moderliga rockor och valhonor tyder på att en undersökning av *Historia* med ett genusperspektiv skulle kunna vara fruktbar. Med tanke på beskrivningen av en födande moder natur i den engelska översättningen, som ersatts med ett alstrande hav i den svenska utgåvan, bör en sådan undersökning kanske göras genom närläsning av originalet på latin.

Litteratur- och källförteckning

Källor

Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken*, övers. Michaelisgillet [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (Hedemora: Gidlunds, 2010).

Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken. Första delen (Första–femte boken)*, övers. Michaelisgillet [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (Uppsala: Michaelisgillet, 1909).

Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken. Andra delen (Sjätte–elfte boken)*, övers. Michaelisgillet [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (Uppsala: Michaelisgillet, 1912).

Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken. Tredje delen (Tolft–sextonde boken)*, övers. Michaelisgillet [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (Uppsala: Michaelisgillet, 1916).

Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjugandra boken)*, övers. Michaelisgillet [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (Uppsala: Michaelisgillet, 1925).

Magnus, Olaus, *Description of the northern peoples vol. III*, övers. Fisher, Peter, Higgens, Humphrey [*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555] (London: Hakluyt Society, 1998).

Magnus, Olaus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Rom: Olaus Magnus, 1555), tillgänglig i faksimil via Litteraturbanken,
<https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/OlausMagnus/titlar/Historia/sida/VII/faksimil?storlek=4>

Litteratur

Alaimo, Stacy, "Introduction: science studies and the blue humanities", *Configurations*, vol. 27, nr. 4 (2019), s. 429-432.

Balzamo, Elena, *Den osynlige ärkebiskopen: essäer om Olaus Magnus*, (Stockholm: Atlantis, 2015).

Bolster, Jeffrey, "Opportunities in marine environmental history", *Environmental History*, vol. 11, nr. 3 (2006), s. 567-597.

Broberg, Gunnar, Christensson, Jakob, "Den idéhistoriska bilden. Inledande reflektioner", *Den idéhistoriska bilden*, red. Broberg, Gunnar & Christensson, Jakob (Lund: Avd. för idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet, 1995), s. 7-17.

Broberg, Gunnar. "Olaus Magnus". *Svenskt biografiskt lexikon*.
<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7681&forceOrdinarySite=true>
(Hämtad: 2023-05-17).

Bruhn, Jörgen, "Heteromediality", *Media borders, multimodality and intermediality*, red. Elleström, Lars (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), s. 225-236.

Bruhn, Jörgen, Salmose, Niklas, "Intermedial ekokritik", *Ekokritiska metoder*, red. Bruhn, Jörgen, Bruhn, Wingård, Rikard & Brudin Borg, Camilla (Lund: Studentlitteratur, 2022), s. 233-236.

Buchanan, Ian, Jeffery, Celina, "Towards a blue humanity", *Symploke*, vol. 27, nr. 1-2 (2019), s. 11-14.

Cronon, William, "A place for stories: nature, history, and narrative", *The Journal of American History*, vol. 78, nr. 4 (1992), s. 1369-1376.

Daston, Lorraine, "The nature of nature in early modern Europe", *Configurations*, vol. 6, nr. 2 (1998): s. 149-172.

Daston, Lorraine & Park, Katharine, *Wonders and the order of nature 1150-1750* (New York, Zone Books, 2001).

Elleström, Lars, "Media, modalities and modes", *Media borders, multimodality and intermediality*, red. Elleström, Lars (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2010), s. 11–48.

Foote, Peter, "Introduction", *Olaus Magnus Description of the northern peoples Rome 1555 vol. I* (London: Hakluyt Society, 1996).

Garrard, Greg, *Ecocriticism*, 2 uppl. (London: Routledge, 2012).

Glacken, Clarence J., *Traces on the Rhodian shore* (Berkeley: California U.P, 1967).

Granlund, John, "Efterskrift", i *Historia om de nordiska folken* (Stockholm: Gidlund i samarbete med Inst. för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet, 1976).

Granlund, John, "Syn och sanning hos Olaus Magnus", *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok. 1946*. (Stockholm: Nordiska Museet, 1946).

Heuer, Christopher P, *Into the white: the renaissance Arctic and the end of the image* (New York: Zone Books, 2019).

Hughes, Donald, *What is environmental history?*, 2:a uppl. (Cambridge: Polity, 2016).

Hunter, Richard, *The Argonautica of Apollonius: literary studies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Lewis, Rhodri, "Shakespeare, Olaus Magnus, and monsters of the deep", *Notes and Queries*, vol. 65, nr. 1 (2018), s. 76–81.

Lovejoy, Arthur O, “Nature’ as aesthetic norm”, *Modern language notes*, vol. 42, nr. 7 (1927), s. 444–450.

Mentz, Steve, “Shakespeare and the blue humanities”, *Studies in English literature 1500-1900*, vol. 59, nr. 2 (2019), s. 383–392.

Merchant, Carolyn, *Naturens död: kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen* (Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, 1994).

Nationalencyklopedin. Aln. <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/aln> (hämtad 2023-05-17)

Nationalencyklopedin. Vinjett. <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/vinjett> (hämtad 2023-05-17).

Rouse, Margitta, “Text-picture relationships in the early modern period”, *Handbook of intermediality: literature - image - sound - music*, red. Rippl, Gabriele (Berlin: De Gruyter Mouton, 2015), s. 65–81.

Rozwadowski, Helen, *Vast Expanses: A history of the oceans* (London: Reaktion Books LTD, 2018).

Sandmo, Erling “Dwellers of the waves: Sea monsters, classical history, and religion in Olaus Magnus’s Carta Marina”, *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, vol. 74, nr. 4 (2020), s. 237–249.

Sjoholm, Barbara, “‘Things to be marveled at rather than examined’: Olaus Magnus and ‘A description of the Northern peoples’”, *The antioch review*, vol.62, nr. 2 (2004), s. 245–254.

Starkey, Lindsay, “Why sea monsters surround the Northern lands: Olaus Magnus's conception of water”, *Preternature: Critical and historical studies on the preternatural*, vol. 6, nr. 1 (2017), 31–62.

Williams, Raymond, *Problems in materialism and culture: selected essays* (London: Verso, 1980).

Winkiel, Laura, “Introduction”, *English language notes*, vol. 57, nr. 1 (2019), s. 1–10.

Bildförteckning

Figur 1.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Första delen (Första–femte boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1909), s.93 (se även s.93 i Gidlunds, 2010).

Figur 2.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 229 (se även s. 1001 i Gidlunds, 2010).

Figur 3.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Första delen (Första–femte boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1909), s.97 (se även s.97 i Gidlunds, 2010).

Figur 4.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Första delen (Första–femte boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1909), s.89 (se även s. 89 i Gidlunds, 2010).

Figur 5.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Andra delen (Sjätte–elfte boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1912) s. 202. (se även s. 466 i Gidlunds, 2010).

Figur 6.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 165 (se även s. 937 i Gidlunds, 2010).

Figur 7.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 201. (se även s. 973 i Gidlunds, 2010).

Figur 8.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 179. (se även s. 951 i Gidlunds, 2010).

Figur 9.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Andra delen (Sjätte–elfte boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1912), s. 220 (se även s. 484 i Gidlunds, 2010).

Figur 10.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 217 (se även s. 989 i Gidlunds, 2010).

Figur 11.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 251 (se även s.1023 i Gidlunds, 2010).

Figur 12.

Inscanning. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken. Fjärde delen (Sjuttonde–tjuguandra boken)*, [1555], (Uppsala: Michaelisgillet, 1925), s. 228 (se även s.1000 i Gidlunds, 2010).